

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**OLIV TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISHNI TASHKIL ETISH BOSH ILMIY - METODIK
MARKAZI**

**TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

**JAHON ADABIY TA‘LIMINING
ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

moduli uchun

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Malaka oshirish kursi yo‘nalishi: O‘zbek tili va adabiyoti

**ALISHER
NAVOIY**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

Toshkent – 2022

Modulning o'quv-uslubiy majmuasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020-yil 7-dekabrda 648-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan o'quv dasturi va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: **Z. Mirzayeva** – filologiya fanlari doktori

Taqrizchilar: **A. Sobirov** – filologiya fanlari doktori
M.Qo'chqorova – filologiya fanlari nomzodi
S.Normamatov – filologiya fanlari doktori
E.Ushenmez – filologiya fanlari doktori,
professor
Turkiya Istanbul universiteti

**Ushbu o'quv-uslubiy majmua Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.
(2020-yil 29-dekabrda 7-sonli qarori)**

MUNDARIJA

T/r	Bo'limlar	Sahifa
I.	ISHCHI O'QUV DASTUR	4
II.	MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI	13
III.	NAZARIY MASHG'ULOT MAZMUNI	26
IV.	AMALIY MASHG'ULOT MAZMUNI	58
V.	KEYSLAR BANKI	89
VI.	GLOSSARIY	91
VII.	ADABIYOTLAR RO'YXATI	103
VIII.	TAQRIZ	106

I. ISHCHI O'QUV DASTUR

KIRISH

Dastur O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli, 2019-yil 27-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli, 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-sonli farmonlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentyabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli, 2020-yil 29-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi atamalar komissiyasining faoliyatini tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 40-sonli qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg'or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o'zlashtirish, shuningdek, amaliyotga joriy etish ko'nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta'lim sohasi bo'yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari va o'quv rejalari asosida shakllantirilgan bo'lib, uning mazmuni kredit modul tizimi va o'quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili, mutaxassislik fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o'quv jarayonini

tashkil etishning zamonaviy uslublari bo'yicha so'nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning", "flipped classroom" texnologiyalarini amaliyotga keng qo'llash bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda, dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

"Jahon adabiy ta'limining ilmiy -nazariy asoslari" deb nomlangan mazkur fan doirasida jahon adabiy ta'limidagi konstruktivizm, bixevorizm, gumanizm kabi yangicha yondashuvlar, badiiy tahliliga kulturologik yondashuv, badiiy tahlilda metatil tushunchasi, ta'limda integrativ yondashuv nazariyalari, ta'limni individuallashtirish va personallashtirish masalalari, ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi, "talaba (o'quvchi) – faol" yondashuvi, kitobxon javobi (retseptiv estetika) nazariyasi, adabiy ta'lim va pragmatika, blum taksonomiyasi kabi yangi tushunchalar asosida shakllantirilgan metod, texnologiya va interfaol usullarning umumiy tavsiflari, mohiyati va ta'lim jarayonlaridagi o'rni haqida ma'lumotlar beriladi. Jahon adabiy ta'limiga xos samarali yondashuvlarning milliy ta'limga tadbiqi masalasi, badiiy matn bilan ishlashning interfaol usullari, o'zbek tili va adabiyoti fanlarini o'qitishda xalqaro standartlarning o'rni kabi masalalar ham mazkur fan doirasida o'qitiladi.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi tinglovchilarga jahon adabiy ta'limining ilmiy-nazariy asoslari, xorij adabiy ta'limidagi yangiliklar, ularning sinovdan o'tgan ilg'or tajribalari haqida muayyan tushunchalar berish, konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm, tranzaksiya, bixevorizm kabi ilg'or nazariyalar haqida ma'lumotlar

berish barobarida ularni milliy metodikada qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishdan iborat.

O'quv fanida quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutiladi:

- tinglovchilarni o'qitish va o'rganishga bo'lgan zamonaviy talablar bilan tanishtirish;
- xorij adabiy ta'limiga xos nazariyalar, yondashuvlar va ta'lim texnologiyalari haqida ma'lumotlar berish;
- milliy va global ta'lim asosini tashkil qiluvchi nazariyalarni qiyosiy aspektda o'rganish;
- o'qitishning ilg'or tajribalari asosida tinglovchilarda ilmiy va jahoniy tafakkurni shakllantirish;
- zamonaviy yondashuvlarning jahon va milliy adabiy ta'limdagi o'rni haqida ma'lumotlar berish;
- xalqaro standartlarni milliy ta'lim mohiyatiga singdirishga oid tajribalar bilan tanishtirish.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va layoqatlariga qo'yiladigan talablar

“Jahon adabiy ta'limining ilmiy-nazariy asoslari” kursini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida **tinglovchi:**

- adabiy ta'lim samaradorligini oshiradigan metod va yondashuvlarini;
- jahon adabiy ta'limiga xos konsepsiyalar, nazariyalarning ahamiyati, o'qish va o'rganish jarayonini tashkil etishning zamonaviy ilmiy- nazariy asoslariga doir *bilimga*;
- jahon adabiy ta'limidagi samarali nazariyalar, o'qitish usullarini o'z tajribasida qo'llay olish;
- jahon adabiy ta'limidagi samarali nazariyalar, o'qitish usullarini o'z tajribasida qo'llay olish *ko'nikmalariga*;

- adabiy ta'limga xos xalqaro standartlarni o'z yo'nalishlari doirasida tatbiq etish;
- adabiy ta'limga xos xalqaro standartlarni o'z yo'nalishlari doirasida tatbiq etish *malakasiga* ega bo'lishi kerak.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Jahon adabiy ta'limining ilmiy -nazariy asoslari” kursi ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o'qitish jarayonida ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalardan; o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash va boshqa interfaol ta'lim usullarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejasidagi boshqa fanlar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Jahon adabiy ta'limining ilmiy -nazariy asoslari” moduli uzbek tili va adabiyoti yo'nalishidagi “Adabiyot o'qitishni yangilash metodikasi”, “Ta'limda baholash nazariyasi va metodologiyasi” moduli o'quv rejasidagi o'zbek tili va adabiyoti ta'limidagi ilg'or xorijiy tajribalar bilan bog'liqlikda va uzviylikda o'qitiladi.

Modulning andragogik ta'limdagi o'rni

“Jahon adabiy ta'limining ilmiy-nazariy asoslari” modulini o'zlashtirish orqali tinglovchilar ta'limi rivojlangan mamlakatlarning o'qitish asosini tashkil qilgan eng so'nggi nazariyalar- konstruktivizm, bixevorizm, tranzaksiya nazariyalari va ularning o'qitish samaradorligini oshirishga oid tadqiqot natijalari bilan tanishadilar, filologiya fanlarini o'qitishning zamonaviy metodlari, usullari, ta'lim texnologiyalaridan, adabiy ta'limga konseptual yondashuvning eng muhim nazariy asoslaridan xabardor bo'ladilar.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya o'quv yuklamasi		
		Jami	Jumladan:	
			Nazariy	Amaliy
1.	Jahon adabiy ta'limidagi konstruktivizm, bixevorizm, gumanizm kabi yangicha yondashuvlar.	2	2	
2.	Jahon adabiy ta'limiga xos samarali yondashuvlarning milliy ta'limga tatbiqi masalasi.	2	2	
3.	O'qish strategiyalari.	2		2
4.	Badiiy matn bilan ishlashning interfaol usullari.	2		2
5.	O'zbek tili va adabiyoti fanlarini o'qitishda xalqaro standartlar.	2		2
Jami		10	4	6

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Jahon adabiy ta'limidagi konstruktivizm, bixevorizm, gumanizm kabi yangicha yondashuvlar. O'rganish uslublariga xos klassifikatsiyalar, badiiy tahliliga kulturologik yondashuv, badiiy tahlilda metatil tushunchasi, tranzaksiya nazariyasi, ta'limda integrativ yondashuv nazariyalari, ta'limni individuallashtirish va personallashtirish masalalari, ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi, "talaba (o'quvchi) – faol" yondashuvi, kitobxon javobi (retseptiv estetika) nazariyasi, adabiy ta'lim va pragmatika, blum taksonomiyasi

kabi yangi tushunchalar asosida shakllantirilgan metod, texnologiya va interfaol usullarning umumiy tavsifi. Jahon adabiy ta'limida ijodkorlik, faollik, yaratuvchanlik, tanqidiy va ijodiy fikrlash, mustaqil faoliyat olib borish kabi konseptual masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar asosini jahonning ilg'or, vaqt tajribasidan o'tgan konstruktivizm, bixevorizm, tranzaksiya nazariyasi, integrativ yondashuv nazariyalari tashkil etadi. Ta'lim jarayonlarini individuallashtirish, personallashtirish, adabiyot davrlarida talaba faolligini oshirish kabi masalalar ham bugungi global ta'limga oid tadqiqotlarning eng muhim tadqiq ob'ektlaridan biriga aylangan. "Adabiy ta'limga konseptual yondashuvning nazariy asoslari" mavzusi doirasida tinglovchilar yuqorida qayd etilgan yangi tushunchalar, texnologiya va interfaol usullarning umumiy tavsifi haqida ma'lumotlarga ega bo'ladilar.

2-mavzu: Jahon adabiy ta'limiga xos samarali yondashuvlarning milliy ta'limga tatbiqi masalasi. Konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm va bixevorizm kabi nazariyalar rivojlangan mamlakatlar adabiy ta'limining ilmiy-metodologik asosini tashkil qiladi va mazkur nazariyalar asosida shakllangan ta'limiy yondashuvlar uzoq yillardan beri muvaffaqiyatli yondashuv sifatida ko'llanilib kelinyapti. Bu nazariyalar: talaba (har qanday o'rganuvchi) bilimini faol qabul qilish, talimni o'zaro muloqot asosiga surish, o'rganuvchida yaratauvchanlik, ijodkorlik, mustaqil munosabat bildira olish qobiliyatini rivojlantirish kabi masalalar yotadi.

AMALIY MASHG'ULOT MAVZULARI

1-mashg'ulot: O'qish strategiyalari. "Milliy va xorij adabiy ta'limining qiyosiy tahlili" mavzusi orqali tinglovchilar OTM va umumo'rta ta'lim tizimida milliy va jahon adabiy ta'limining mazmuni, ilmiy-metodologik asoslari, o'quv dasturlaridan tortib o'qitish usullarigacha bo'lgan jarayonlarning tanqidiy tahlili bilan tanishadilar. Tinglovchilarni an'anaviy va konstruktivizm ta'limga xos yondashuvlarning individual xususiyatlari, jahon adabiy ta'limining taraqqiyoti,

o'qitishning xalqaro standartlari kabi masalalar bilan tanishtirish ham mazkur kurs maqsadiga kiradi.

2-mashg'ulot: Badiiy matn bilan ishlashning interfaol usullari.

Tranzaksiya, (kitobxon javobi) nazariyasi muallif, asar va kitobxon munosabatlariga, muayyan badiiy matnni estetik – emotsional kabul qilishning psixologik asoslarini kuzatish orqali har bir o'rganuvchi (kitobxon)ga xos individual sezgilarni kashf qilishga qaratiladi. Bunda adabiyotga ijro san'ati sifatida qaralib, har bir shquvchi mutolaa tajribasi, dunyoqarashi, tafakkur sarhadi va hayotiy tajribasiga tayanib badiiy asarning yozilmagan qismlarini yaratadi. “Kitobxon javobi” asosini mutola passiv emas, balki faol jarayon ekanligini isbotlashga qaratilgan nazariy qarashlar tashkil etadi.

“Tranzaksiya (kitobxon javobi) nazariyasi va uning adabiy ta'limga tadbiqu mavzusi doirasida tinglovchilar mazkur nazariyaning adabiyot darslariga tadbiqu bilan bog'liq amaliy tavsiyalarga ham ega bo'ladilar.

3-mashg'ulot: O'zbek tili va adabiyoti fanlarini o'qitishda xalqaro standartlar. Bugun adabiyot o'qitish metodiksigacha kechagi mezonlar asosida yondashib bo'lmaydi. Xususan, zamonaviy o'zbek adabiyoti shakl va ham mazmun jihatdan rivojlanib, sharq va g'arb adabiy tafakkuri, tajribasiga asoslangan o'ziga xos badiiy asar namunalari yaratilmoqda. Bunday asarlar mohiyatini turli xil rakurslardan tahlil qilish, san'at darajasiga olib chiqish uchun endi ta'limning an'anaviy qarashlaridan tashqari, jahon adabiy ta'limining ibratli nazariyalari asosida shakllangan “mavzuga asoslangan” yondashuv, “talaba faol” yondashuvlardan foydalanib milliy adabiy ta'limni yuqori bosqichga olib chiqish lozim.

Tinglovchilar” Adabiyot o'qitishga sinkretik yondashuv” mavzusi orqali jahon adabiy ta'limiga xos sinkretik yondashuvlarning milliy ta'limga tadbiqu etish tajribasiga ega bo'ladilar.

O'QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- masofadan o'qitish;
- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ta'lim texnologiyalarini anglab olish, nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash, tahlillar o'tkazish);
- suhbatlar orqali tinglovchida muayyan muammoga munosabat bildirish qobiliyatini shakllantirish, unda adabiy ta'limga doir masalani eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish xususiyatini qaror topdirish;
- tinglovchilarni bahs-munozaralar paytida muammolar yechimi bo'yicha dalil va asosli argumentlar taqdim qilishga, o'z fikrini asoslashga o'rgatish.

II. MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S (strength)	- kuchli tomonlari
W (weakness)	- zaif, kuchsiz tomonlari
O (opportunity)	- imkoniyatlari
T (threat)	- to'siqlar

Namuna: Mumtoz matnlar bo'yicha struktural tahlil imkoniyatlarini jadvalga tushiring.

S	Mumtoz matnlar bo'yicha struktural tahlilning kuchli tomonlari.	Maksimal aniqlik bilan har tomonlama xolis xulosa chiqarishi.
W	Mumtoz matnlar bo'yicha struktural tahlilning kuchsiz tomonlari.	Badiiy matndagi tuyg'ular tahlilini to'la amalga oshirib bo'lmaydi.
O	Mumtoz matnlar bo'yicha struktural tahlil (ichki) imkoniyatlari.	Shakl va mundarijaning har bir komponentlarini jiddiy mikrotahlildan o'tkaziladi.
T	To'siqlar (tashqi).	Struktural poetika bo'yicha tinglovchilarning nazariy bilimlari yetishmasligi.

“Xulosalash” (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘p tarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o‘qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo‘lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallari tarqatadi;

har bir guruh o‘ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o‘z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo‘yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o‘z taqdimotlarini o‘tkazadilar. Shundan so‘ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlar bilan to‘ldiriladi va mavzu yakunlanadi.

Namuna:

Badiiy tahlil tizimlari					
Germenevtik tahlil (talqin)		Struktural (tarkibiy) tahlil		Lisoniy tahlil	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

“Keys-stadi” metodi

“**Keys-stadi**” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” – aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka tartibdagi audiovizual harakat; ✓ keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili;

	✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o'quv topshirig'ni belgilash	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik ierarxiasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o'quv topshirig'ining yechimini izlash, hal etish yo'llarini ishlab chiqish	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qo'llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

Keys. Kichikroq badiiy (she'riy) matnni tahlil qilish uchun ko'rsatkich ishlab chiqiladi, mazkur metodning ijobiy va salbiy tomonlari qiyoslanadi va xulosa chiqariladi.

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlari:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Mobil ilovani ishga tushirish uchun bajariladigan ishlar ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish).

“FSMU” metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhviy tartibda taqdimot qilinadi.

F	- fikringizni bayon eting
S	- fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating
M	- ko‘rsatgan sababingizni isbotlab misol keltiring
U	- fikringizni umumlashtiring

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna:Fikr: “Struktural tahlil asosida mavjud matnni mantiqan qismlarga ajratish va uni yig‘ish yotadi”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashxis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna: Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

“Struktura” deganda nimani tushunasiz?

- A. Yunoncha so‘z bo‘lib, tarkib ma’nosini anglatadi.
- B. Inglizcha so‘z bo‘lib, tahlil ma’nosini anglatadi.
- C. Yunoncha so‘z bo‘lib, talqin degan ma’noni anglatadi.
- D. Lotincha so‘z bo‘lib, badiiy asar matnini anglatadi.

“Struktural tahlil” qanday tahlil turi?

- A. “Struktural tahlil” badiiy tahlil turi.
- B. “Struktural tahlil” ilmiy tahlil turi.
- C. “Struktural tahlil” tanqidiy tahlil turi.
- D. “Struktural tahlil” badiiy asarni tarkilash orqali tahlil qilishdir.

“Struktural metod”ning lug‘aviy ma’nosini bilasizmi?

- A. “Struktura – tarkib”, “metod - fan yo‘nalishi” kabi lug‘aviy ma’noni anglatadi.
- B. “Struktura - tarkib”, “metod – ijod turi” kabi lug‘aviy ma’noni anglatadi”
- C. “Struktura – tahlil”, “metod - fan yo‘nalishi” kabi lug‘aviy ma’noni anglatadi.
- D. “Struktura - talqin”, “metod – ilmiy izlanish” kabi lug‘aviy ma`no beradi.

Badiiy matn ilmiy matndan qaysi jihatlari bilan farqlanadi?

- A. Badiiy matn obraz yaratish orqali shakllantiriladi, ilmiy matnda tushuncha va atamalar asosida fikr yuritiladi.
- B. Badiiy matn roman va hikoyalar matni, ilmiy matn esa dissertatsiyadir.
- C. Badiiy matn ijodiy tasavvur orqali yaratiladi, ilmiy matn ilmiy tafakkur asosiga quriladi.
- D. Badiiy matn vazn va qofiyaga asoslanadi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini

mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo'llaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o'quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o'quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna:

“Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
Badiiy matn	Nobadiiy matndan hissiy-impresiv va nutqning bo'yoqdorligi va obrazli tafakkur bilan farq qiladi	
Struktura	Tarkib. Badiiy matn tarkibi (qurilishi), uning qismlarga ajratib tahlil qilish	
Badiiy timsol (obraz)	Aniq va shu bilan birga umumlashtirish xarakteriga ega bo'lgan badiiy manzara yoki siymo yaratish	
Adabiy tur	Matnni ifoda xususiyatiga ko'ra farqlash	
Adabiy janr	O'z ifoda shakliga, vazn birliklariga va qofiyalanish tizimiga ega bo'lgan mustaqil shakli ifodalanish	
Ritm, Ritmika	Bir maromda takrorlanib turuvchi nutqiy harakat va uni o'rganuvchi soha	

Uslub	Muallif ijodining yoki badiiy matnning bektakror o'ziga xosligi	
-------	---	--

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot glossariyda keltirilgan.

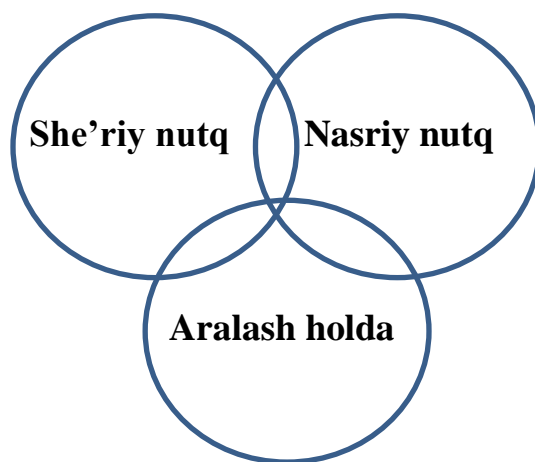
“Venn diagrammasi” metodi

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o'qitishni tashkil etish shakli bo'lib, u ikkita o'zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko'rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladi va ularga ko'rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o'ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to'rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o'z tahlili bilan guruh a'zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko'rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Namuna: Ifoda shakllari bo'yicha (she'riy va nasriy nutq).

“Blits-o‘yin” metodi

Metodning maqsadi: tinglovchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

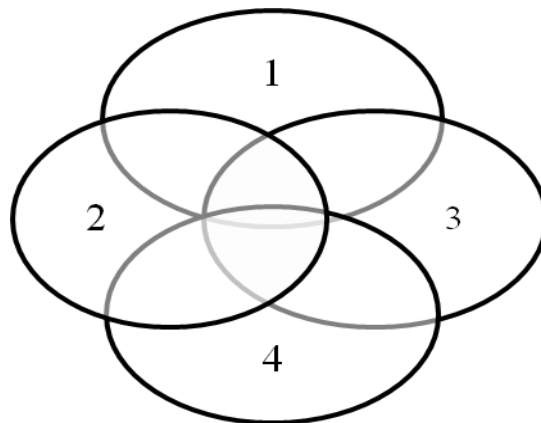
Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya'ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o‘rganish talab etiladi. Shundan so‘ng, ishtirokchilarga to‘g‘ri javoblar tarqatmadagi “yakka baho” kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.
2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a‘zolarini o‘z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta’sir o‘tkazib, o‘z fikrlariga ishontirish, kelishgan holda bir to‘xtamga kelib, javoblarini “guruh bahosi” bo‘limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.
3. Barcha kichik guruhlar o‘z ishlarini tugatgach, to‘g‘ri harakatlar ketma-ketligi trener-o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi, va o‘quvchilardan bu javoblarni “to‘g‘ri javob” bo‘limiga yozish so‘raladi.
4. “To‘g‘ri javob” bo‘limida berilgan raqamlardan “yakka baho” bo‘limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bo‘lsa “0”, mos kelsa “1” ball qo‘yish so‘raladi. Shundan so‘ng “yakka xato” bo‘limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo‘shib chiqilib, umumiy yig‘indi hisoblanadi.
5. Xuddi shu tartibda “to‘g‘ri javob” va “guruh bahosi” o‘rtasidagi farq chiqariladi va ballar “guruh xatosi” bo‘limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo‘shiladi va umumiy yig‘indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o'qituvchi yakka va guruh xatolarini to'plangan umumiy yig'indi bo'yicha alohida-alohida sharhlab beradi.
7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

Struktural tahlil ketma-ketligini aniqlash. O'zingizni tekshirib ko'ring!

Harakatlar mazmuni	Yakka baho	Yakka xato	To'g'ri javob	Guruh bahosi	Guruh xatosi
Matnning tashqi strukturasi					
Matnning ichki qurilishi					
Matnni o'z yozuvida o'qish tajribasi					
Matnni o'z tilida o'qib tushunish (lug'at va izoh)					
Matn qismlarining dastlabki talqini					
Qismlarga ajratilib tahlil qilingan matnning mantiqiy butunligi					

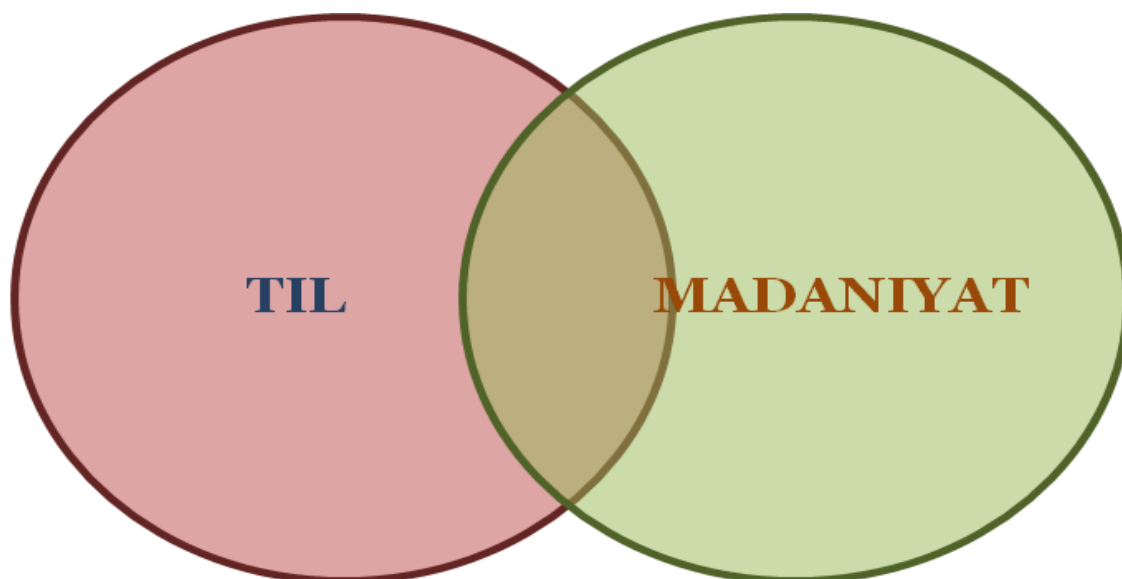
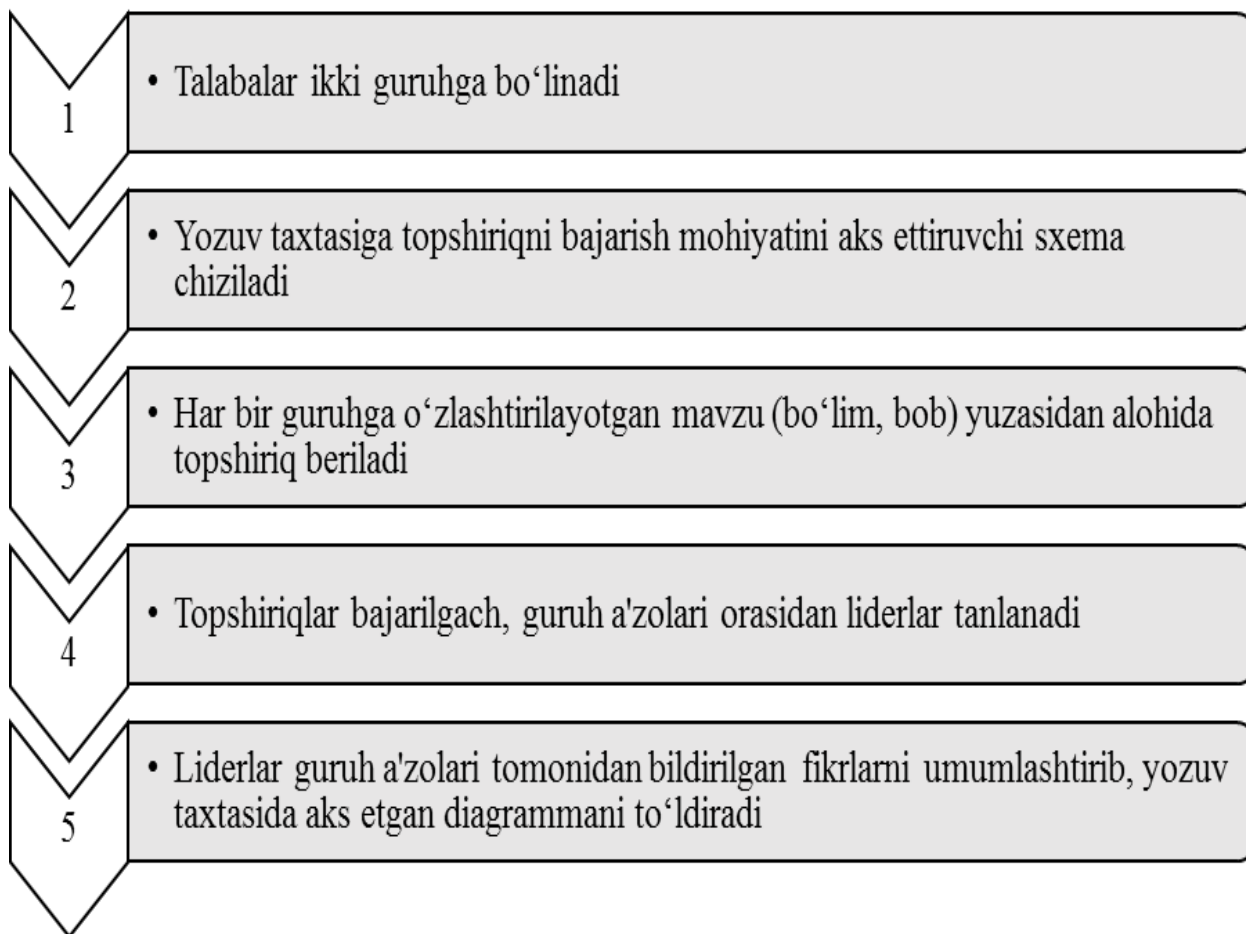

Grafik organayzer talabalar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilim, ma'lumot yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan

muayyan bo'lim yoki boblar bo'yich yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Uni qo'llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

III.NAZARIY MASHG'ULOT MAZMUNI

1-MAVZU:

JAHON ADABIY TA'LIMIDAGI KONSTRUKTIVIZM, BIXEVORIZM, GUMANIZM KABI YANGICHA YONDASHUVLAR

REJA:

1. *Konseptual masalalar*
2. *Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari*
3. *“O‘quvchi – faol” yondashuvi*
4. *“Kitobxon javobi” nazariyasi*

Tayanch tushunchalar: “Konstruktivizm, kreativ, kontekst, to‘qimalilik, emotsionallik, subektivlikdir, integratsiyasi, retseptiv (qabul qiluvchi) estetika, kitobxon javobi, reader response.

Konseptual masalalar: Jahon adabiy ta'limida ijodkorlik, faollik, yaratuvchanlik, tanqidiy va ijodiy fikrlash, mustaqil faoliyat olib borish kabi konseptual masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar asosini jahonning ilg‘or, vaqt tajribasidan o‘tgan konstruktivizm, bixevorizm, tranzaksiya nazariyasi, integrativ yondashuv nazariyalari tashkil etadi. Ta'lim jarayonlarini individuallashtirish, personallashtirish, adabiyot davrslarida talaba faolligini oshirish kabi masalalar ham bugungi global ta'limga oid tadqiqotlarning eng muhim tadqiq obyektlaridan biriga aylangan. “Adabiy ta'limga konseptual yondashuvning nazariy asoslari” mavzusi doirasida tinglovchilar yuqorida qayd etilgan yangi tushunchalar, texnologiya va interfaol usullarning umumiy tavsifi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'ladilar.

Bugungi kunda adabiyot o'qitish metodikasi va metodologiyasini yaratish, uning nazariy asoslarini ishlab chiqishda o'qitishning quyidagi **konseptual masalalarini** e'tiborga olish zarur:

1. O'quvchilarning **ijodkorlik, faollik, fikrlash, mustaqil ishlash** qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan turli xil zamonaviy metodlardan foydalanish.

2. O'quvchilarning asosiy e'tiborini adabiy figuralar biografiyasi, yozgan asarlari haqidagi ma'lumotlarni yodlashga emas, konkret asar tahlili orqali ularning milliy va jahon adabiyoti ravnaqida tutgan o'рни haqida tushunchalarni shakllantirishga qaratish.

3. "Asar haqida" orqali o'quvchilarga o'rganilayotgan asarning tayyor talqinlarni singdirishdan voz kechish, muayyan savol va topshiriqlar vositasida o'quvchilarning asarga **o'z munosabatlarini** shakllantirish.

Bunday holatda savol va topshiriqlar o'quvchilarni asarga qiziqtirishi, asar mazmunini tushunishga tayyorlashi, badiiy matnni tushunish — tahlil qilishga, mustaqil fikrlashga, badiiy asar ustida chuqur mushohada yuritishga yo'naltirishi darkor. Demakki, badiiy asarni turli taraflama tushunish savolning kuchi va darajasiga bog'liq bo'ladi.

4. Adabiyotning san'atning boshqa turlari, shuningdek, maktabda o'rganiladigan boshqa fanlar bilan **integratsiyasini** ta'minlovchi metodlarni tavsiya qilish.

5. Badiiy asar tahlilida o'quvchi **hayoti** bilan aloqasini ta'minlash, o'quvchining adabiyotni shunchaki fan sifatida emas, balki hayotiy ehtiyoji sifatida qarashga asoslangan metodlarni ishlab chiqish.

Ushbu konseptual masalalarning hal etilishi adabiyot o'qitish metodikasida jahonning ilg'or, vaqt tajribasidan o'tgan va sinalgan **nazariyalari va yondashuvlariga** tayanishni taqozo qiladi. Bu nazariyalar va yondashuvlar quyidagilardir:

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari;

- "o'quvchi – faol" yondashuvi;

- "kitobxon javobi" nazariyasi;

- adabiyot o'qitishda pragmatik yondashuv;
- Blum taksonomiyasi.

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari. “O'quvchi – faol” yondashuvi

Konstruktivizm va **ijtimoiy konstruktivizm** nazariyalari rivojlangan davlatlar maktab ta'limida asosiy yondashuv sifatida muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan nazariyalardir. Bu nazariyalarning eng asosiy g'oyalari quyidagicha:

- o'quvchilar bilimni tayyor holda, passiv qabul qilmasliklari kerak;
- bilimlar ta'lim jarayonida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish o'quvchilar tomonidan **“yaratilishi”, “kashf qilinishi”** lozim;
- bunda o'quvchilarning **o'zaro muloqoti** muhim rol o'ynaydi.

Ushbu nazariyalarga ko'ra, darsning maqsadi ma'lumotlarni o'quvchilarga singdirish emas, balki ularga bilimni o'zlari hosil qilishlariga imkon yaratib berishdir. O'qituvchining vazifasi esa tayyor bilimlarni bolalarga yetkazib berish, so'zlab berish emas, balki o'quvchilarning faoliyatini tashkil qilish va to'g'ri yo'naltirishdan iborat bo'ladi. Zero, XX asrning taniqli pedagog va psixolog olimi, konstruktivizm nazariyasining asoschilaridan biri Jan Piaget (*Jean Piaget*) aytganidek¹:

“maktabning asosiy vazifasi oldingi avlodlar yaratgan narsalarni shunchaki qaytarish emas, balki o'zlari yangi narsalar yaratishga, kashfiyotlar qilishga qodir, kreativ, tanqidiy fikrlay oladigan shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir”

¹ Qarang: Kohn, A. (2000) *The Schools Our Children Deserve: Moving Beyond Traditional Classrooms and Tougher Standards*, New York, NY: Houghton Mifflin Company.

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta'limda “o‘quvchi – faol” yondashuvi (*student-centered learning*) yuzaga kelgan. Ushbu yondashuvning muhim xususiyatlari o‘qitishda o‘rganuvchi faolligini oshirish va ta'lim jarayonlarini individullashtirishdan iboratdir. “O‘quvchi–faol” yondashuvida keraksiz qog‘ozlar, ahamiyatsiz ta'limiy manbalarning kamayishi va eng muhimi – o‘rganuvchilarga allaqachon ma’lum bilimlarni qayta bayon qilish orqali vaqtni bekorga sovurish muammosi bartaraf etiladi.

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalariga asoslangan ta'limning an'anaviy ta'limdan farqlarini quyidagi jadval va diagrammada ko‘rish mumkin:

An'anaviy ta'lim	Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslangan ta'lim
O‘quvchilar asosan o‘qituvchidan va darsliklardan o‘rganishadi.	O‘qitish uchun turli materiallardan (plakatlar, real hayotdan olingan obektlar va hokazo) foydalaniladi .
Darsda asosiy rolni o‘qituvchi o‘ynaydi.	Darsda o‘quvchilar faol, o‘qituvchi esa o‘quvchilarning faoliyatini tashkil qiladi.
O‘quvchilar asosan o‘qituvchidan va darslikdan o‘rganganlarini qaytarishadi.	O‘quvchilar turli vazifalarni bajarish va loyihalar ustida ishlash orqali o‘rganishadi.
Mashqlar asosan o‘rganilgan ma’lumotlar qoidalarini mustahkamlashga qaratiladi.	Topshiriqlar asosan real hayotda uchraydigan muammolarni yechishga qaratilgan.
Odatda berilgan vazifalarning (mashqlarning) yagona to‘g‘ri javobi mavjud.	Vazifalarga (topshiriqlarga) turlicha yondashish mumkin va har xil yechimlar taklif qilinishi

	mumkin
O'quvchilar asosan individual ishlashadi.	O'quvchilar asosan juft-juft bo'lib va guruhlarda ishlashadi
O'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlari va hayotiy tajribasi odatda hisobga olinmaydi.	O'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlari faollashtiriladi, ularning hayotiy tajribasiga suyaniladi.

O'quvchi – faol yondashuvi. Adabiy ta'limda “o'quvchi – faol” yondashuvini tadbiq qilish imkonini beradigan muhim nazariyalardan adabiyotshunoslikdagi **retseptiv (qabul qiluvchi) estetika** nazariyasi asosida shakllangan, xalqaro miqyosda ham sinovdan o'tgan samarali yondashuv sifatida qo'llanilib kelayotgan **“kitobxon javobi”** (*reader response*) nazariyasidir.

Reseptiv estetika so'zi nemischadan “Rezeptions-Asthetik”, lotinchadan “retseptio” so'zidan olingan bo'lib, asarning kitobxon (o'quvchi) tomonidan qabul qilinishidir. Badiiy asarni emotsional qabul qilishga yo'naltirilgan bu yondashuvning asosini:

munosabatlari tashkil etadi.

Aniqroq qilib aytganda, bu yondashuv o'quvchi va matn munosabatlariga, matnni estetik-emotsional qabul qilishning psixologik asoslarini kuzatish orqali har bir o'quvchiga xos individual badiiy sezgilarni kashf qilishga qaratiladi. Matnni idrok etgan o'quvchi uni o'z uslubida qabul qiladi, **yaratadi va qayta yaratadi.** “Kitobxon javobi” yondashuvi o'quvchini badiiy asarda “faol ayg'oqchi” sifatida belgilab beradi. Natijada, o'quvchi asar voqealari ichiga sho'ng'ib, ularga real guvoh bo'ladi va asar syujetini o'zining talqini orqali “tuzadi”. Bunda adabiyot ijro san'ati sifatida qaralib, har bir o'quvchi mutolaa tajribasi asosida o'ziga xos, ehtimol, noyob matnni yaratadi.

Adabiyotshunoslikda “kitobxon javobi” nazariyasini olib kirgan olimlardan biri, nemis adabiy tanqidchisi Wolfgang Izer (*Wolfgang Iser*) fikriga ko'ra, asar

yozilgan va **yozilmagan** qismlardan iborat. Kitobxon asarni o'qiy boshlar ekan, undan ma'lum bir narsani kutadi. Ko'pincha, kitobxon kutgan narsasini to'liq olmaydi (muallif ko'p savollarga javoblarni ochiq qoldiradi), bunday holda bo'shliqlarni o'quvchining o'zi to'ldiradi. Bu bo'shliqlar asarning yozilmagan qismidir. Bo'shliqlarni qanday to'ldirish esa o'quvchining o'ziga bog'liq, demak, har xil kitobxon bu bo'shliqlarni har xil to'ldiradi. Bu jarayonni Izer yulduzlar turkumiga qarash bilan solishtiradi: "Tunda yulduzli osmonga qaragan ikki kishi bir xil yulduzlar turkumiga qarayotgan bo'lishi mumkin, lekin biri omochni ko'rsa, ikkinchisi esa cho'michni tasavvur qilishi mumkin."²

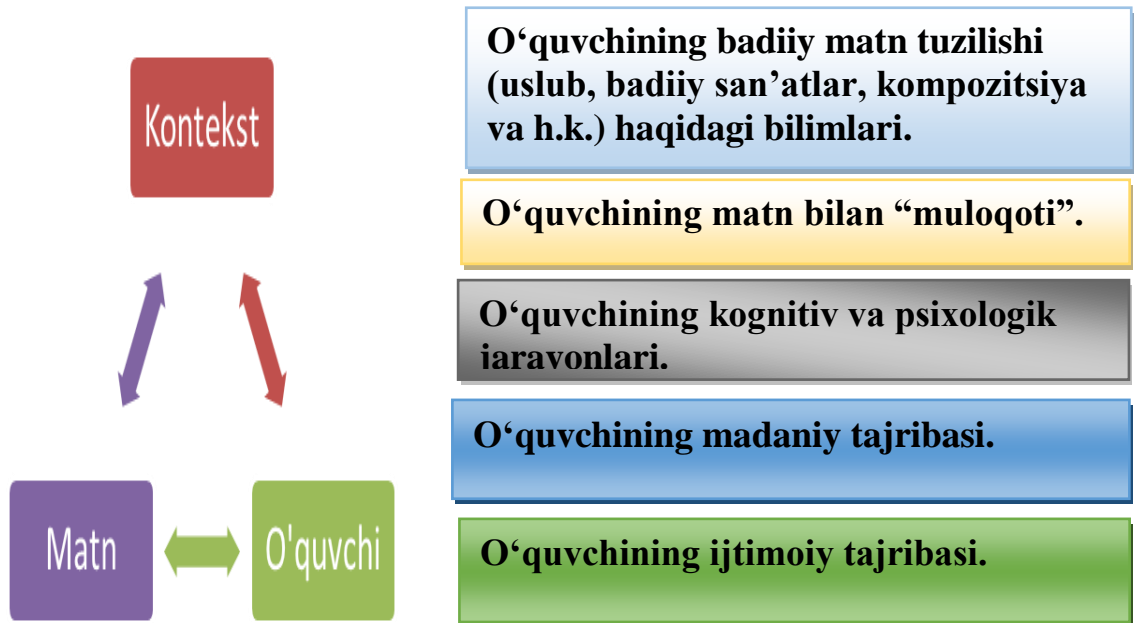
Aslida ham badiiy asar mutolaasi **faol jarayon** bo'lib, o'quvchi o'z tafakkur sarhadi, dunyoqarashi, hayotiy tajribasi, avvaldan mavjud bilimlari va badiiy asarni o'qiyotgan paytdagi ruhiy-emotsional holatidan kelib chiqib badiiy asardagi yashirin ma'nolarning yangi talqinlarini yaratadi. Masalan, 18-20 yoshlardagi kitobxonda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani qahramonlari Kumush yoki Otabek "ideal shaxs" sifatida tasavvur uyg'otsa, yillar o'tib oila, muhabbat, nafrat, rashk kabi tushunchalarda anchayin tajribaga ega bo'lgan 30-35 yoshli ayni kitobxon-retsipiyent (qabul qiluvchi) endi Kumushni xudbinlikda ayblashi, Zaynabni esa "chorasiz zaifa, muhabbat qurboni" sifatida ko'rib uning harakatlarini, hatto oqlashi ham mumkin bo'ladi. Yoki, O'tkir Hoshimov qalamiga mansub "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi onaning harakatlarini o'quvchi o'z hayotiy vaziyatlaridan kelib chiqib oqlamasligi, Umri xolani hatto fojيانing asosiy sababchisi sifatida ko'rsatishi ham mumkin. Demak, "kitobxon javobi" yondashuvi yozuvchi estetikasi emas, **kitobxon (retsipiyent) qarashi, tafakkur hosilasi** sifatida diqqat markazda bo'ladi. O'quvchi adabiy aloqaning yakunlovchi

---

²Iser W. The Reading Process: a Phenomenological Approach. // New Literary History, 1972, Vol. 3, No. 2, p. 287.

bo'g'iniga aylanadi³. O'quvchi o'z fikrlari bilan asarning “yozilmagan qism”larini yaratadi.

“O'quvchi javobi” nazariyasiga ko'ra, o'quvchi va matn va kontekst o'rtasidagi aloqaga ta'sir qiluvchi omillar

“Kitobxon javobi” nazariyasi

Adabiyot o'qitish metodikasiga “tranzaksiya nazariyasi”ni (inglizcha *transaction theory*) olib kirgan Amerikalik olim Luiza Rozenblatt (*Louise Rosenblatt*) badiiy matn mutolaasiga **estetik hodisa**⁴ sifatida qaraydi. Uning fikricha, o'qilayotgan asardan ma'no yasash o'quvchi shaxsi – uning bilimi, his-tuyg'ulari, xohish-istaklari bilan asar matni sintezidan kelib chiqadi. Bu sintez jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

³ А.Н. Ковылкин. Вопросы рецептивной эстетики: Филологические науки // Омский научный вестник, № 2 (54) 2007, стр. 153.

⁴ Rosenblatt, L. *Literature as Exploration*. London: Heinemann, 1970.

- asardagi voqelik o'quvchi bilimi va dunyoqarashi bilan organik tarzda birlashadi: bir tarafdin, asardan kelib chiqadigan ma'no o'quvchi bilimi va dunyoqarashi ta'siri ostida shakllanadi, ikkinchi tarafdin esa, asardan kelib chiqadigan ma'no o'quvchi bilimi va dunyoqarashiga ta'sir qiladi;
- asar o'quvchi his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi;
- o'quvchining tasavvurini uyg'otadi: tasavvur orqali o'zgalarning hayoti bilan emotsional va intellektual bog'liqlikni his qiladi, bu esa o'quvchiga boshqalarni tushunish hamda o'zini boshqalar o'rniga qo'yib ko'rish yoki asardagi voqealarning muqobil (boshqacha) rivojlanishini tasavvur qilish orqali o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his qilishga o'rgatadi.

Asar mutolaasi jarayonida o'quvchi boshqa bir hayotni "yashab o'tadi". Bu hodisaga o'quvchining hayotiy tajribasi ta'sir qiladi, shuning uchun ham asarni har safar qayta o'qishda asar o'quvchiga boshqacha ta'sir qiladi. "Boshqa hayotga sho'ng'ish" mutolaaning estetik hodisa sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Asar o'quvchining hayotiy tajribasi, hozirgi qiziqishlari va his-tuyg'ulari bilan bog'liq bo'lmasa, uni qiziqtirmasa, estetik hodisa ro'y bermaydi. Shu bilan birga, Rozenblattning fikricha, "qiziq" tushunchasini tor talqin qilish va faqat o'quvchining bevosita hayoti bilan bog'liq asarlarni tanlash noto'g'ridir. Adabiyot darslari uchun tanlanadigan asarlar xilma-xil, stereotiplardan xoli bo'lishi kerak va o'quvchi asar orqali boshqa madaniyatlar, boshqa dunyolarga qadam qo'yishni ham o'rganishi kerak.

Shunday qilib, badiiy asar mutolaasi davomida o'quvchi:

- o'zini o'rab turgan voqelikdan farq qiladigan voqelikka sho'ng'ish zavqini his qiladi;
- o'zini hikoyanavis (muallif) bilan va asar qahramonlari bilan muqoyasa qiladi, o'xshash va farqli jihatlarni qidiradi, o'zini ularga yaqinlashtiradi yoki ulardan uzoqlashtiradi, ularga nisbatan ijobiy yoki salbiy tug'ularni his qiladi; asar muallifining dunyoqarashini, qadriyatlarini, uning voqelikka munosabatini va bu munosabatning sabablarini tushunishga harakat qiladi.

Shu bilan birga, badiiy asar o'qish o'quvchiga o'zining dunyo haqidagi bilimlarini, siyosiy, ijtimoiy, axloqiy tafakkurini boyitish hamda tarix, madaniyatshunoslik, geografiya va boshqa fanlar bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish, boshqa fanlarni o'rganish jarayonida ko'ra olmaydigan detallarni ko'rish imkonini beradi.

Badiiy asarning muhim jihatlari **to'qimalilik, emotsionallik** va **subektivlikdir**, ya'ni badiiy matn muallifning tasavvuri mahsuli o'laroq o'quvchining his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi. O'quvchi badiiy asarni mutolaa qilishda undan ma'lumot olish yoki asar syujeti va qahramonlariga oid detallarni eslab qolishni o'ziga asosiy maqsad sifatida belgilamaydi. Masalan, Bobur hayoti va siyosiy faoliyati haqida ilmiy tadqiqot qilayotgan kishi Pirimqul Qodirov yoki Xayriddin Sultonovning Boburga bag'ishlangan romanlariga emas, balki "Boburnoma"ga va Bobur haqida yozilgan ilmiy asarlarga murojaat qiladi.

Shu bilan birga, **badiiy asarni hammadan bir xil tushunish va talqin qilishni talab qilish badiiy asarning qiymatini yo'qqa chiqaradi**. Masalan, "O'tkan kunlar" da Otabek va Kumush fojiasiga kim aybdor, degan savolga har bir o'quvchi asarni qanday tushunganidan kelib chiqib har xil javob beradi: kimdir jamiyatni va o'sha davr urf-odatlarini, kimdir ota-ona ra'yiga qarshi borolmagan va keyinchalik ikki xotin orasida muvozanatni saqlay olmagan Otabekni, kimdir Toshkentga kelganida kundoshini har safar gap bilan chaqib oladigan Kumushni, kimdir opasi Xushro'yning maslahatini o'zicha talqin qilgan Zaynabni, kimdir O'zek oyimning oqibatini o'ylamay qilgan xatti-harakatlaridan qaytara olmagan Yusufbek hojini, kimdir boshidan qizini Toshkentga yuborishga qarshi bo'lgan Oftob oyimni ayblaydi, yana kimdir boshqa aybdorlarni sanashi mumkin va eng qizig'i, bunda to'g'ri yoki noto'g'ri javob yo'q, har bir kitobxon asarga o'z tushunishidan kelib chiqib yondashadi va bunda har biri haq.

Quyida keltirilgan matnlarni solishtiring:

1-matn:

Xo'jand shahri Sirdaryo ikkiga ayrilgan yerda joylashgan edi. Uning tabiiy joylashishi hamda shahar hokimi Temur Malikning qahramonligi bilan xo'jandliklar mo'g'ullarga kutilmagan qarshilikni ko'rsatadilar. Xo'jand shahri himoyachilari Temur Malik boshchiligida qariyb bir oy davomida o'z shahrini mudofaa qiladilar. Oxiri ilojsiz qolganda o't ichida qolgan shahar qal'asini ming nafarga yaqin bahodir tark etib, Temur Malik bilan Sirdaryo o'rtasidagi orolda joylashib olib, dushman bilan mardlarcha olishdilar. Nihoyat, maxsus kemalar yasab, daryo oqimi bo'ylab, Xorazm tomon suzib ketdilar. Yo'l-yo'lakay dushman bilan jang qildilar. Xalq qahramoni Temur Malikning bundan keyingi vatanparvarlik jasorati Xorazm va ona yurtining boshqa hududlarini himoya qiluvchilar safida kechdi.

*(A. Muhammadjonov. O'zbekiston taixi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
7-sinfi uchun darslikdan)*

2-matn

Shu kecha osmonda bulut paydo bo'lib, charaqlab turadigan yulduzlar ko'zdan g'oyib bo'ldi. Oy ham qoramtir quyuq bulutlar orasidan ba'zan Temur Malik sarkardaning dimishqiy qilichidek yarqirab ko'rinib qolardi. Tun qorong'iligini panoh etib, oroldagi yigitlar o'n besh manjanaqni qirg'oq – daryo bo'yiga qator tizib, beliga moyli lattalarni arqon bilan mahkam bog'lagan xarsangtoshlar uyib qo'yildi. Yarim tunda Shohmurod Ko'histoniy boshchiligidagi ikki kemaga yigirmaga yaqin sarboz o'tirib, orolning yuqori tomonida payt poylab turishdi. Orolning quyi tomoniga terib qo'yilgan manjaniqlarga xarsang qo'yilib, o'rtada yonib turgan gulxanga kosov tiqib, yondirib, xarsanglarni o't oldirib, manjaniqlarni otisha boshlashdi. Qattiq egilgan archa taxtasi olovli toshlarni daryo ustidan o'tkazib, dushman borgohini otashbo'ron qilisha boshlashdi. O'n besh manjaniqdan tinimsiz otilib turgan olovli xarsanglar mo'g'ullarni vahimaga soldi. Xarsanglar yerga tushib, ancha vaqtgacha yonib turardi. O'tov tepasiga tushganlari

tosh namatni yorib kirib o't oldirardi, otlar hurkib to'rt tomonga qochardi. Dushman sarosimaga tushib, bezovta bo'lgan otlarini ushlab, yonayotgan o'tovlarini suv sepib o'chirayotgan bir paytda shiddat bilan daryoning narigi qirg'og'iga o'tib ketgan ikki kemani dushman payqamay qoldi.

Mirmuhsin. "Xojand qal'asi" romanidan

3-matn

Sen Xo'jandsan,
Chingizlarga
Darvozasin ochmagan,
Temur Malik orqasidan
Sirdaryoga sakragan,
Muqannasan qorachig'i
Olovlarga sachragan,
Shiroqlarni ko'rgan cho'pon
Cho'lig'imsan, Vatanim.

Muhammad Yusufdan

Birinchi matnning maqsadi – ma'lumot berish, o'quvchi uni konkret ma'lumot olish maqsadida o'qiydi, bunda matndagi ma'lumotning to'g'riligi muhim ahamiyat kasb etadi va bu ma'lumotni har xil talqin qilib bo'lmaydi: o'quvchining matnni tushungan yoki tushunmaganligini matn asosida savollar berib, o'quvchi berayotgan javoblarning to'g'ri yoki noto'g'riligiga qarab bilish mumkin.

Ikkinchi matn esa o'quvchi tasavvurida manzarani gavdalantiradi, lekin matnni o'qigan har bir o'quvchi bu manzarani har xil tasavvur qiladi. Matnda tasvirlangan voqea tarixda bo'lib o'tgan, lekin uni aynan muallif tasvirlagan tarzda

bo'lgan deya olmaymiz, matnni o'qiyotgan o'quvchi uchun ham bu ahamiyatsiz, chunki u asarni ma'lumot olish maqsadida o'qimaydi.

Uchinchi matn ham o'quvchi his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi, tasavvurini jonlantiradi.

Demak, badiiy matn bilan ishlashda uning boshqa turdagi matnlardan farqlarini va badiiy asarni o'qish yoki o'qitishdagi maqsadlar ham boshqa turdagi matnlarni o'qish yoki o'qitishdagi maqsadlardan tubdan farq qilishini hisobga olish kerak. Asarni hamma har xil tushunadi va talqin qiladi, hatto bir o'quvchi bir asarni har xil paytda o'qiganda har xil xulosalarga keladi va bu holatni normal holat sifatida qabul qilish lozim. Shuni hisobga olga holda, adabiyot darslarida o'qituvchi e'tiborni asardagi ma'lumotlarni o'quvchilarga yodlatish yoki o'quvchilarga asarning ma'lum bir talqinini yagona maqbul talqin sifatida singdirishi emas, balki ularga asar matni bilan ishlash asnosida **badiiy matn, o'z bilimlari va hayotiy tajribalari hamda kontekstdan kelib chiqqan holda o'z talqinlarini yaratishga yordam berishi** lozim.

Badiiy matn bilan ishlash va undan ma'no chiqarish jarayoni **interfaollik, konstruktivlik va strategiklik** tamoyillariga asoslangan:

1. O'qish – bu interfaol jarayon. O'qish – bu o'quvchi va matn orasidagi **interfaol** jarayon va bu jarayonda o'quvchida mavjud sxemalar (bilim va hayotiy tajriba) matnni tushunishning qay darajada samarali bo'lishini hal qiladi. Alohida olingan so'zlarni, matnning kengroq kontekstini tushunish matn idrokining asosini tashkil qiladi, ya'ni o'quvchi matnda ishlatilgan so'zlarni yoki kontekstni, ya'ni matndagi muayyan so'z, so'z bilan bog'liq hodisa yoki voqelik haqida yetarli bilimi bo'lmasa, ma'no chiqara olmaydi.

Misol:

Bor edi beshada bir tund sher,
Vahshat aro ko'k asaddek daler.

(Alisher Navoiy. "Hayrat ul-abror" dan)

Ushbu parchani tushunish uchun *besh* – to‘qay, *tund* – yirtqich, *vahshat* – yovvoyi, *ko‘k* – osmon, *asad* – sher, *daler* – qo‘rqmas so‘zlarining ma’nosini bilish lozim.

Yoki:

Yorsiz ham bodasiz Makkaga bormoq ne kerak?

Ibrohimdin qolg‘on ul eski do‘konni na qilay?!

(*Mashrabdan*)

Ushbu baytning ma’nosini tushunish uchun Makkaga borib haj qilish Islomning besh farzlaridan biri ekanligini, “Ibrohimdin qolg‘on ul eski do‘kon” deganda Makkadagi Ibrohim alayhissalom qurdirgan va muqaddas sajdagoh bo‘lgan Ka’ba nazarda tutilganligini bilish kerak.

Yana bir misol:

- Turing, bugun professor Rauf Abdullayevich obxod qiladi! – dedi u Sherzod uyg‘onishi bilan qaddini rostlab. – O‘rinlaringizni yaxshilab tartibga solinglar. Tumbochkaning ustida ortiqcha narsalar turmasin.

(*O‘tkir Hoshimov, “Nur borki, soya bor”dan*)

Ushbu parchani tushunish uchun o‘quvchi “obxod” (kasalxonada shifokorning bemorlar yotgan palatalarni aylanishi) nima ekanligini bilishi kerak. Boshqa bir misol. Saida Zunnunovaning mashhur “Hay-hay” radifli g‘azalini qatag‘on yillari Said Ahmad va uning turmush o‘rtog‘i Saida Zunnunova boshiga tushgan musibatlardan xabari bor o‘quvchi shunchaki muhabbat haqidagi lirik she’r sifatida emas, nohaq qamalgan erini intizor kutayotgan vafodor ayolning dardi sifatida qabul qilishi mumkin:

Vaslingning umidida dunyodan o‘tib borgum,

Qanoatda Saida filcha bo‘lurmi, hay-hay.

Demak, badiiy matnni tushunish jarayoniga o‘quvchida mavjud bilimlar (ayrim so‘zlarning ma’nosini bilish, asar yaratilgan davr haqida tushunchaga ega bo‘lish, tarixiy, madaniy, ijtimoiy kontekstni bilish va hokazo) sezilarli ta’sir ko‘rsartadi. Shuning uchun ham o‘qituvchi o‘quvchiga asarni tushunishga yordam

berishi uchun undagi mavjud sxemalarni faollashtirishi – o'quvchida mavjud bilimlar majmui va hayotiy tajribani ishga solishi lozim. Shu bilan birga, asarni tushunish, undan ma'no chiqarish uchun sxemalar yetarli bo'lmasa, unda asarni o'qitishdan oldin va o'qitish davomida bilimlardagi bo'shliqlarni to'ldirib borish – sxemalarni shakllantirish kerak bo'ladi. Bunda asarni o'qitishdan oldingi va asar bilan ishlash davomida bajariladigan savol va topshiriqlar muhim rol o'ynaydi, shuning uchun xorij darsliklarida bunday savol va topshiriqlardan keng foydalaniladi.

Persia

Build Background

What Is Sufism? Sufism is a mystical form of Islam in which Muslims seek spiritual love and wisdom through direct personal experience with God. An early form of Sufism arose in the 7th century as a reaction to the materialism of the Islamic world. However, the real flowering of Sufism took place in the 12th and 13th centuries, when Sufi brotherhoods were established in special communities, or schools. Like the monks of medieval Europe, Sufi mystics tried to avoid what they considered the lures and traps of the material world. In fact, they are often called dervishes, from the Persian word for a monk who lives in poverty. Rumi founded an order of Sufi mystics that embraced sacred dance as a form of worship. Because of this practice, these mystics acquired the nickname "whirling dervishes."

Prayer in the Mosque (19th century), Jean-Léon Gérôme. The Metropolitan Museum of Art, New York.

The Poetry of Love From the viewpoint of literature, Sufism is of great importance, for it inspired some of the finest mystical love poetry in the world. Most of that poetry was written in Arabic, Persian, Turkish,

Connect to Your Life

In these poems Rumi tries to convey experiences that are hard to put into words. What experiences or feelings might you find difficult to express? Why might this be difficult for you?

Focus Your Reading

LITERARY ANALYSIS: IMAGERY AND TONE

When writers use words and phrases to create vivid sensory experiences for the reader, they are making use of **imagery**. Although most imagery appeals to the sense of sight, imagery may also appeal to the senses of smell, hearing, taste, or touch. The title "Birdsong from Inside the Egg," for example, appeals to the senses of both sight and hearing. Often, a writer uses imagery to convey his or her **tone**, or attitude, toward a subject. The image of a bird's song coming from inside an egg expresses an attitude of amazement and joy. As you read Rumi's poems, notice the images that he uses and think about the kinds of tone they convey.

ACTIVE READING: READING DIFFICULT POETRY

Rumi's poetry presents difficulties for many readers because of his use of unusual images to convey abstract ideas. Even an experienced reader depends on strategies such as these:

- Read each poem slowly and deliberately.
- Read each poem several times. Read first to get an overall sense of the poem's meaning. Then focus on understanding individual parts.
- Write down notes about the stanzas and images that you think you understand.
- If you are still confused by certain sections of a poem, don't be too concerned. Use the parts of the poem that you do understand to help make sense of the ones that may still be unclear.

READER'S NOTEBOOK As you read each poem several times, jot down notes about specific stanzas or images that you think you

AQSH maktablarining yuqori sinflari uchun mo'ljallangan A. Eplbi (Arthur Applebee) va boshqalar hammuallifligidagi "Jahon adabiyoti" darsligida (Boston, "McDougal Littell" nashriyoti, 2008) "Rumiyl she'riyati" mavzusiga kirish oldidan so'fiylik va so'fiy she'riyatining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha ma'lumot berish.

2. O'qish – bu konstruktiv jarayon.

O'qish davomida o'quvchi matndan **ma'no yaratadi**. Matn bilan ishlash jarayonida o'quvchi muttasil ochiq aytilmagan (yashirin) ma'noni anglash, bo'shliqlarni to'ldirish, taxminlar (gipotezalar) yaratish va ularni matn asosida tekshirish jarayonlari asosida ma'no yaratadi.

Masalan:

Tongga yaqin onasining ingrayotganini eshitdi. Keyin otasi nimadir dedi. Tancha sovub qolgan, badani sovuqdan junjika boshlagan edi. Otashkurakni olib kulni titib qo'ysa-ku, olam guliston, ammo erinchoqlik sovuqdan ustunlik qildi. Bu yumushni ertalab onasi bajarar edi.

Uchovlon tanchaning uch tomonida yotishardi. Hozir onasi narigi uyda ingrayapti, otasi nimadir deyapti. Sovuq uyda nima qilishyapti ekan?

-Uyg'ondingmi, toychoq? -dedi dadasi ostonada turib.-Turaqol, ayangni kasalxonaga tashlab kelaman. Bugun qorbobo senga ham chana, ham uka olib keladiganga o'xshaydi. Sen yaxshi bola bo'lib o'tirib tur.

(Tohir Malik. "Shaytanat" qissasi I-kitobdan)

Ushbu parchadan o'quvchi bolaning onasi homilador ekanligini, otasi uni tug'ruqxonaga olib ketayotganligini anglashi mumkin, vaholanki matnda onaning homilador ekanligi va tug'ruqxona haqida hech narsa deyilmagan.

3. O'qish – bu strategik jarayon.

O'quvchi matn bilan ishlash jarayonini nazorat qila oladi. U so'zlar, ochiq aytilgan va ochiq aytilmagan fikrlar, o'zining bilimlarini ishga solgan holda matndan ma'no yaratishi uchun turli strategiyalarni ishga soladi. O'qib tushunish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan olim Sara Dauhauer (*Sarah Dowhower*) fikricha⁵, oq'ilayotgan asarni tushunishga yordam beradigan strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchida mavjud bilimlarni faollashtirish;
- bashorat qilish;
- vizualizatsiya (voqeani xayolida tasavvur qilish);
- xulosa yasash;
- o'z-o'ziga savol berish;
- matnning badiiy elementlarini tahlil qilish;

---

⁵Dowhower S. Supporting a Strategic Stance in the Classroom: A Comprehension Framework for Helping Teachers Help Students To Be Strategic. // The Reading Teacher, 1999, Vol. 52, No. 7, pp.673–683.

- ochiq aytilmagan yashirin ma'noni anglash;
- muhim ma'lumotni ajratib olish;
- sintezlash;
- monitoring qilish;
- noto'g'ri tushunchalarni to'g'rilash.

Shuningdek, o'qilayotgan matnni boshqa asarlar va o'zining hayotiy tajribasi bilan bog'lash, solishtirish, o'xshash va farqli jihatlarini qidirish hamda savol berish, o'qilayotgan matn ustida mushohada yuritish, baho berish ham matnni tushunishga yordam beradigan muhim strategiyalarga kiradi. Adabiyot darslarida o'qituvchi o'quvchiga bu strategiyalarni o'z o'rnida va samarali ishga solishni o'rgatishi mutolaa jarayonining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Ukraina maktablarining 8-sinfi uchun Y. Voloshuk va Y. Slobodanyuk hammuallifligidagi "Adabiyot" darsligida (Kiyev, "Geneza" nashriyoti, 2016) Servantesning "Don Kixot" romanini o'rganishda vizualizatsiya strategiyasidan foydalanish.

О. Окампо. Видения Дон Кихота

1. Рассмотрите репродукции картин и иллюстрации к роману Сервантеса. Какой из Дон Кихотес, созданных разными художниками, наиболее соответствует вашему представлению об этом литературном персонаже? Какие грани этого литературного образа раскрывают художники?

2. Рассмотрите репродукцию картины О. Окампо. Каких героев романа вы увидели?

88

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining adabiyot darslarida "kitobxon javobi" nazariyasi asosidagi yondashuvning ahamiyatini, bu yondashuvning o'quvchilarning badiiy asarga mustaqil munosabatini shakllantirishdagi o'rnini

amaliy jarayonlar orqali ko'rsatish maqsadidida Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti akademik litseyi 1-bosqich o'quvchilari orasida so'rovnoma o'tkazildi. Buning uchun 10-sinf Adabiyot darsligida (akademik litsey o'quv dasturiga ham kiritilgan) Said Ahmadning "Qorako'z Majnun" hikoyasi tanlab olindi. So'rovnomada 25 nafar o'quvchi qatnashdi, shulardan 19 nafari qiz bola, 5 nafari o'g'il bola. So'rovnomaning maqsadi "kitobxon javobi" nazariyasi asosida shakllangan xulosalarni o'zbek o'quvchilari misolida tasdiqlash yoki rad etishdan iborat edi.

Bunda:

- o'quvchi "Qorako'z Majnun"dagi "yozilmagan" qismlarini o'z dunyoqarashi, avvalgi bilimlari, hayotiy tajribasidan kelib chiqib to'ldirishi;
- yaratgan talqinlarini yoki asar qahramoniga munosabatidan chiqargan xulosalarini matnga asoslangan holda izohlashi so'raldi.

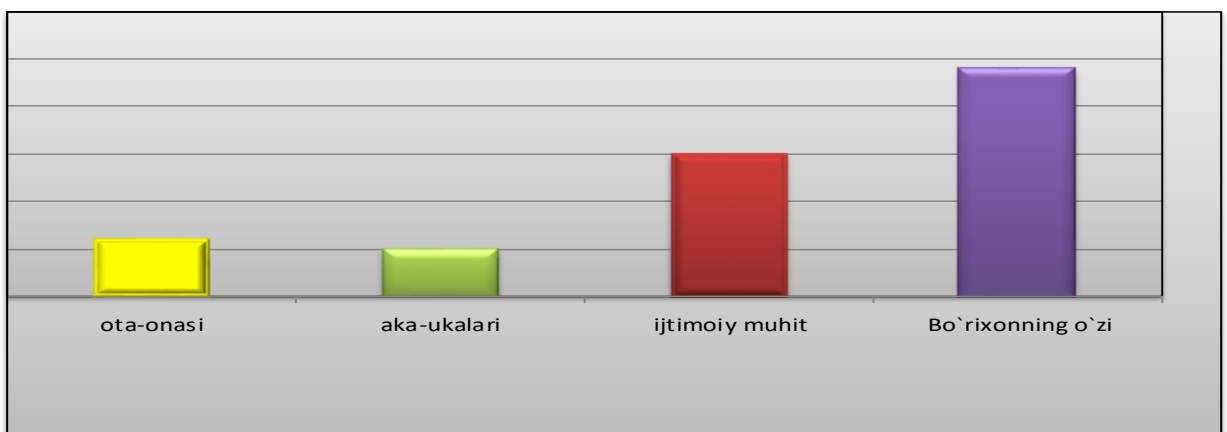
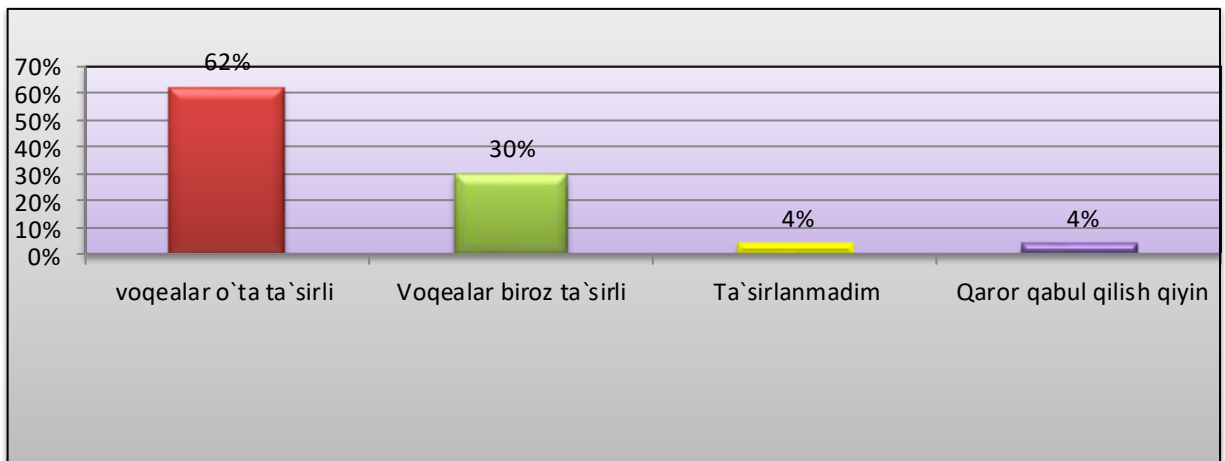
Qisqa syujetga ega bo'lgan hikoya asosida o'quvchilarga 6 ta savol berildi.

So'rov natijalarini quyidagi jadvalda ko'rish mumkin:

	Saodat aya nega Qorako'zni qadrlar edi?	Erida n yodgor bo'lgani uchun	Hayvon larni yaxshi ko'rgani uchun	O'ziga darddosh deb bilgani uchun	Uyini qo'riqlagani uchun
		8%	16%	68%	8%
	Ayaning ichida "erimay qolgan muz" nima edi?	Erining vafot etgani	Bo'rixonning dindan qaytgani	Hajga borolmagani	Bo'rixonning musofirligi
		12%	60%	12%	16%
	Hikoyada sizga ko'proq nima yoqdi?	Hikoyaning nomi	Hikoyaning syujeti	Qahramonlar nomi	Hikoyaning epigrafi
		32%	44%	12%	12%

Bo'rixonga qarama-qarshi qo'yilgan obraz qaysi?	Abdumalik	Qorako'z	Qumri	Bunday obraz yo'q
	4%	68%	20%	8%
Hikoyadagi qaysi qahramon tebratuvchi kuchga ega?	Qorako'z	Saodat aya	Bo'rixon	Qumri
	20%	12%	68%	0%
Qaysi voqea sizni qattiq hayajonlantirdi?	Dindan chiqish	Ayaning vafoti	Itning o'limi	Baholashda qiynalaman
	32%	20%	40%	8%

Quyidagi diagrammalar hikoyaning o'quvchilarga hissiy jihatdan ta'siri qanday rang-barang bo'lganini va Bo'rixonning mana shunday noqobil bo'lib qolishida qaysi obrazni ko'proq aybdor deb bilishini ko'rishga imkon beradi.

Aksariyat o'quvchilar (92%) ushbu hikoya voqealari ta'sirchan, hissiyot uyg'otuvchi ekanligiga qo'shilishdi va Bo'rixonning o'z iymonini yo'qotishiga turli omillarni sabab qilib keltirishdi.

Demak, badiiy matnni o'qish jarayonida har bir o'quvchining hayoti va o'qish tajribasi, e'tiqodi, fe'l-atvori, dunyoqarashi va kayfiyatiga asoslangan holda asarga, undagi voqea-hodisalar va obrazlarga nisbatan o'z fikri – o'zining “shaxsiy asari” “tug'iladi”.

Xulosa qilish mumkinki, “kitobxon javobi” yondashuvining adabiyot darslarida qo'llanilishi:

- 1) adabiyot darslarida o'quvchining **faolligini** oshiradi;
- 2) o'quvchilar darslikdagi “asar haqida” kabi **qoliplangan** fikrlar yoki o'qituvchining magistral qarashlariga bog'lanib qolmaydi;
- 3) o'quvchilarning asar haqidagi **o'z talqinlarini** yaratishga imkoniyat beriladi;
- 4) o'quvchida **mustaqil va erkin fikrlash** qobiliyatini shakllantiradi;
- 5) darsda o'qituvchining aralashuvi cheklangan holda, o'quvchilarning o'qilgan asar yuzasidan fikrlarini **erkin** ifodalash, kitobxonning izohlari orqali badiiy matn ma'nosini konkretlashtirish, kitobxon tasavvurlari orqali badiiy matnning bugungi zamon uchun ahamiyatini aniqlashtirishga yordam beradi.

Retseptiv estetikani darslarda qo'llash o'zbek metodikasiga yangilik sifatida olib kirilishi o'qituvchi uchun dars samaradorligini oshirishda, o'quvchi uchun esa har birining ehtiyojlarini hisobga olgan holda matnlarni idrok etishdagi turli-tuman farqlarni o'rganishda yordam beradi.

Adabiyot ko'ngildan paydo bo'lib, ko'ngillarga singadi. Biz nimaniki o'ylamaylik, bajarmaylik, buning negizini ma'naviyatga bog'lab tushunadigan xalqmiz. Qalbimizdagi ana shu yuksak ma'naviy kuchning anglanishi, tanlanishi va hayotda o'zini namoyon etishiga ona tilimiz va milliy adabiyotimiz betimsol quvvat baxsh etadi. Aslida ham o'z hayotini umummilliy qarashlar tizimi asosida

barpo etgan, ajdodlardan meros muqaddas buloqlardan suv ichib, tomir yozgan avlodlarni esa hech qanday kuch yengolmaydi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Konseptual masalalar nima?
2. O'quvchilarning asosiy e'tiborini adabiy figuralar biografiyasi, yozgan asarlari haqidagi ma'lumotlarni yodlashga emas, konkret asar tahlili orqali ularning milliy va jahon adabiyoti ravnaqida tutgan o'rni haqida tushunchalarni shakllantirishga qaratish?
3. "Asar haqida" orqali o'quvchilarga o'rganilayotgan asarning tayyor talqinlarni singdirishdan voz kechish, muayyan savol va topshiriqlar vositasida o'quvchilarning asarga o'z munosabatlarini shakllantirish?
4. Adabiyotning san'atning boshqa turlari, shuningdek, maktabda o'rganiladigan boshqa fanlar bilan integratsiyasini ta'minlovchi metodlarni tavsiya qilish.
5. Badiiy asar tahlilida o'quvchi hayoti bilan aloqasini ta'minlash, o'quvchining adabiyotni shunchaki fan sifatida emas, balki hayotiy ehtiyoji sifatida qarashga asoslangan metodlarni ishlab chiqish?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirzayeva Z, Jalilov K. Adabiyot o'qitish metodikasi. Ana'aviylikdan zamonaviylikka. Toshkent, 2020.
2. Елена Станиславовна Романичева, Ирина Витальевна Сосновская. Введение в методику обучения литературе. Москва: Флинта, 2015.
3. Jack Snowman and Rick McCown. Psychology Applied to Teaching. Stamford: Cengage Learning, 2015.

2-MAVZU:**JAHON ADABIY TA'LIMIGA XOS SAMARALI
YONDASHUVLARNING MILLIY TA'LIMGA TATBIQI
MASALASI****REJA:**

1. *Milliy adabiy ta'limining xos xususiyatlari*
2. *Milliy adabiy ta'limning tanqidiy tahlili*
3. *Xorij adabiy talimidagi yetakchi konsepsiyalar*
4. *Adabiyot o'qitishda xalqaro standartlar*

Tayanch so'zlar: ta'lim, xalqaro standart, metodika, zamonaviylik, an'anaviylik, adabiy ta'lim, jahon strategiyalari.

Milliy adabiy ta'limning xos xususiyatlari. O'zbek adabiyoti ta'limi mazmunida uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash -murakkab va keng qamrovli muammolardan. Shu bois bu borada yanada samarali natijalarni qo'lga kiritish uchun, avvalo, xorijiy tajriba asosida uning ilmiy va metodik asoslarini yaratish lozim. Bugun maktablarimizda adabiyot ta'limida ko'proq shaklga e'tibor berilayotgani kuzatilmoqda.

O'zbek adabiyoti ta'limida mazmuniy uzviylikni ta'minlashda tabiiyki, o'quv-uslubiy adabiyotlar, darsliklar sifatini yaxshilash, adabiyot fanidan beriladigan bilimlarning bosqichlararo uzluksizligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, o'quvchi-talabalarning yosh xususiyatini ham hisobga olish zarur. Ushbu masalaning samarali yechimlari – adabiyot fanlarini integrasiyalash va uzviylikka yordam beradigan o'qitish turlarini aniqlashda ham aks etadi. Oldingi faslda ko'rganimizday, xorijda adabiyot o'qitilishining bizdan farq qiladigan bir qancha jihatlari mavjud. Shulardan biri – adabiyot o'qitish metodikasida badiiy matn bilan ishlashning muayyan bosqichlari (asarni o'qishdan

oldin, o'qish davomida va o'qishdan keyin) mavjudligi. Har bir bosqichning o'z maqsadi va uslublari bor. O'qishdan oldingi mashqlar o'quvchini asarga qiziqtirish, asar mazmunini tushunishga tayyorlashga xizmat qilsa, o'qish davomida bajariladigan mashqlar bevosita badiiy matnni tushunish-tahlil qilishga qaratiladi. Bunda asar tahlili faqat syujetni qayta hikoyalash bilan cheklanmaydi. O'qishdan keyingi mashqlar esa asar ustida chuqur mushohada yuritish, adabiyotning, san'atning boshqa turlari, boshqa fanlar va o'quvchi hayoti bilan aloqasini ta'minlash, o'quvchida og'zaki va yozma nutqni, ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga qaratiladi. Yana bir muhim xususiyat: adabiyot darsliklarida asar haqida degan bo'lim berilmaydi, balki savol va topshiriqlar vositasida o'quvchining asarga o'z munosabati shakllantiriladi. Nazarimizda, bugun o'zbek adabiyoti ta'limida adabiyot faqat adiblar haqidagi ma'lumotlarni va asar syujetidagi detallarni eslab qolish bilan chegaralanib qolyapti. Bunda Davlat test markazining ham hissasil katta: – Anbar otin kimning jiyani?,– Uloqda hikoyasida bosh qahramon tuya minganmidi yoki eshak? Singari sayoz, odamning tafakkuri va tasavvurini yuksaltirmaydigan, aksincha, badiiy didi va saviyasiga zang tushiradigan bunday savollar o'quvchilarda —adabiyot, asar o'qish, tahlil qilish faqat shunday ikirchikirlarni esda saqlashdan iborat degan munosabatni shakllantirdi. Bunday munosabatni o'zgartirish, o'quvchini asar ustida mushohada yuritishga qaytarish uchun nainki olimlar, ijodkorlar, balki muallimlar, ziyolilar, umuman, keng jamoatchilik say-harakatlarini birlashtirish kerak. Shu bilan birga, o'quvchilar, yoshlar bugun adabiyotni faqat oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun bo'ladigan test sinovlariga tayyorgarlik nuqtai nazaridan emas, balki o'z tafakkuri, tasavvuri, didi, saviyasi, umuman, ma'naviy qarashlarini yuksaltirish maqsadi bilan o'rganishiga erishish muhim ahamiyat kasb etadi., chunki badiiy adabiyot odam ko'nglini tarbiyalaydi.

Bugungi murakkab globallashuv sharoitida ma'naviyatimizni izdan chiqarish maqsadida xorijdan o'zanini yo'qotgan selday oqib kelayotgan zararli g'oyalarga qarshi faqat milliy badiiy adabiyotgina milliy immunitet hosil qila olishi mumkin.

Chunki adabiyot ko'ngildan paydo bo'lib, ko'ngillarga singadi. Biz nimaniki o'ylamaylik, bajarmaylik, buning negizini ma'naviyatga bog'lab tushunadigan xalqmiz. Qalbimizdagi ana shu yuksak ma'naviy kuchning anglanishi, tanlanishi va hayotda o'zini namoyon etishiga ona tilimiz va milliy adabiyotimiz betimsol quvvat baxsh etadi.

Milliy adabiy ta'limning tanqidiy tahlili. Aslida ham o'z hayotini umummilliy qarashlar tizimi asosida barpo etgan, ajdodlardan meros muqaddas buloqlardan suv ichib, tomir yozgan avlodlarni esa hech qanday kuch yengolmaydi. Hozirgacha badiiy asar mutolaasi, uni san'at asari sifatida o'rganishning samarali usullari tahliliga oid ko'plab salmoqli tadqiqotlar yaratilgan bo'lsa-da, ta'limdagi globallasuv va integratsiallasuv jarayonlari bugun kechagi fikrdanda teranroq, istiqbolli mulohazalar, yangidan yangi qarashlar aks etgan tadqiqotlarni talab etmoqda. Chunonchi virtual olamda tug'ilib voyaga yetayotgan yoshlar ongini toza adabiy muhitda shakllantirish harakati nafaqat o'zbek, balki butun jahon ta'limiga daxldor bo'lgan global muammoga aylanib ulgurgan. Ta'limi rivojlangan G'arb mamlakatlarida o'quvchilarni badiiy asar mutolaasiga qiziqtirish bilan bo'liq masalalar tadqiqi o'tgan asrning 90 yillaridanoq boshlangan edi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2016-yil 30-dekabr kuni ko'p yillar turli xil sohada tadqiqotlar olib borib, ilm-fan va ishlab chiqarish taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan akademiklar, yetakchi olimlar bilan uchrashuvda nazariya va amaliyot uyg'unligini yanada mustahkamlash borasidagi dolzarb masalalar, ularni hal qilish yo'llari haqida ochiq fikrlashib olindi. Eng muhimi, mazkur uchrashuvda fan va sohadagi mavjud muammolar sabablarini aniqlash, ularning oqilona yechimini izlab topishga alohida e'tibor qaratildi. Aslida ham amaliyotsiz ilm quruq nazariya bo'lib qolganidek, ilmsiz amaliyot ham maqsadsiz harakatdan boshqa narsa emas. Ilm-fan va amaliyot ettirnoq kabi uyg'un rivojlansa, millat kelajagi yanada yorqin va porloq bo'laveradi.

Ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida Oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini

o'shish, ilmiy-tadqiqot va innovasiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovasiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish bugun ta'lim siaftini oshirishga mas'ullar oldida turgan qator vazifalardir. Shulardan kelib chiqqan holda aytish joizki, o'zbek adabiy ta'limida ham xalqaro standartlardan milliy strategik maqsadlarimizga moslarini tanlab, izchil joriy qilish vaqti yetib keldi. Buning uchun, eng avvalo, o'zbek tili va adabiyoti bo'yicha standartlar va darsliklarni qayta ko'rib chiqish zarur.

Xorij adabiy talimidagi yetakchi konsepsiyalar. Rivojlangan mamlakatlarda adabiyot fanini o'qitish tajribasi tahlil qilinganda quyidagi holatlarni ko'rish mumkin:

- Ta'lim standartlari o'quvchilarda shakllanishi lozim bo'lgan fanga oid kompetensiyalarni aniq, obyektiv shaklda belgilab beradi;
- Adabiyot faniga oid kompetensiyalar o'quvchilarning adabiyotshunoslik kategoriyalariga va badiiy tahlil tamoyillariga tayangan holda asarni tahlil qilish va munosabat bildirishini nazarda tutadi;
- Adabiyot fanining san'atning boshqa turlari (teatr, kino, musiqa, tasviriy san'at, arxitektura) va boshqa fanlar (ijtimoiy, tabiiy, aniq fanlar) bilan integratsiyasiga katta e'tibor beriladi, shu bilan birga, bu integratsiya adabiyot darslarida aynan adabiyot faniga oid kompetensiyalarni shakllantirishga va o'rganilayotgan asarni chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi;
- O'qituvchilar bir darslikka bog'lanib qolmay, ta'lim vazirliklari tomonidan tavsiya qilingan bir necha parallel darsliklardan erkin tanlash huquqiga egalar, bu esa pirovardida darslik mualliflari o'rtasidagi raqobatni rivojlantiradi va darsliklar sifatiga ijobiy ta'sir qiladi (darsliklarning standarga mosligi qaysi asarlarni o'z ichiga olishi bilan emas, standartda belgilangan kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi);
- Variativlik tamoyiliga amal qilinadi: o'quvchilar o'qishi uchun tavsiya qilingan mualliflar va asarlar ro'yxati shakllantiriladi va o'qituvchi tavsiya

qilingan ro'yxatdagi adiblar va asarlarni o'quvchilarining qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'zi tanlaydi;

- Qaysi asarlarni, qaysi ketma-ketlikda va necha soat hajmida o'rganish ta'limni boshqarish organlari tomonidan belgilab berilmaydi, balki o'qituvchilar tavsiya qilingan asarlar ro'yxatidan o'z o'quvchilarining qobiliyatlari, qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olgan holda erkin tanlash imkoniga ega bo'ladilar (masalan, AQSH maktablarining 10-sinfi uchun chiqarilgan bir adabiyot darsligida Shekspirning "Makbet" asari kiritilgan bo'lsa, boshqasida "Hamlet" asari, yana boshqasida "Yuliy Sezar" asari kiritilganini ko'rishimiz mumkin);⁶

Adabiyot o'qitishda xalqaro standartlar. Asarlarni o'rganishda asosiy maqsad o'rganiladigan asarlar soniga emas, balki asarni chuqur tahlil qilish orqali standartda belgilangan adabiyotga oid kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratiladi, shu sababli asarlar to'liq (parcha shaklida emas) o'rganiladi; Standartda belgilangan kompetensiyalarni shakllantirish uchun nafaqat milliy adabiyot, balki jahon adabiyotining, turli millatlar, davrlar va madaniyatlar (Yevropa, Osiyo, Amerika, Lotin Amerikasi, Afrika, Avstraliya) adabiy namunalaridan keng foydalaniladi; - baholash va test tizimidagi savol va topshiriqlar adib hayotiga va ijod yo'liga oid yoxud asar syujetiga oid ayrim fakt va detallarning qay darajada eslab qolingani emas, balki standartda belgilangan kompetensiyalarning shakllanganligini asarlar tahlili orqali tekshirishga qaratilgan bo'ladi, bunda tahlil qilinishi lozim bo'lgan matn o'quvchining savollar kitobida berilgan bo'ladi. Misol uchun, adabiyot fani fani orqali o'quvchilarda quyidagi adabiyot faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish maqsad qilinishi mumkin: - Asarning qaysi tur va janrga mansubligini aniqlay oladi va tushuntirib beradi;

---

⁶ Sonja Pfister Darlington. Literature as visual response and aesthetic experience: An alternative approach. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Dotor of Philosophy. Iowa State University. USA, Iowa, 1990 2

- Asardagi asosiy va ikkilamchi g'oyalarini tushunadi, asarda ko'tarilgan muammolarga o'z munosabatini bildiradi;
- Asardagi ochiq aytilgan fikrlarni va tag ma'nolarni ilg'aydi, asardan xulosalar chiqara oladi va bu xulosalarini asoslab bera oladi;
- Asarning syujetini tushunadi, syujet elementlarini (ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya, yechim) ajrata oladi va asarning qurilishiga munosabat bildiradi;
- Asarning badiiy xususiyatlarini (asarda qo'llanilgan badiiy vositalarni) tahlil qila oladi, ularning o'quvchiga ta'siri haqida fikr bildiradi;
- Asardagi obrazlar tizimini tahlil qila oladi;
- Badiiy adabiyot va san'atning boshqa turlari o'rtasidagi bog'liqlar va farqlarni tushunadi;
- Asarning adabiy-tarixiy kontekstdagi ahamiyati haqida fikr bildiradi.

Yurtimiz rahbariyati adabiyotni o'itishni tubdan yaxshilash, kitobxonlik madaniyatini o'stirish, yoshlarni milliy va jahon adabiyotining sara namunalari bilan tanishtirish singari yuksak vazifalarni oldimizga qo'yar ekan, fikrimizcha, bu vazifalarni amalga oshirish uchun ta'lim muassasalarida adabiyot fanini o'qitishga bo'lgan munosabatni jahonning ilg'or tajribasidagi milliy tuzumlarimizga, milliy tafakkur va dunyoqarashimizga mos jihatlarga tayangan holda tubdan qayta ko'rib chiqish, bunda bir asarni boshqasiga almashtirish orqali emas, prinsipial yondashuvni o'zgartirish orqali sifat o'zgarishiga erishmog'imiz lozim.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Rivojlangan mamlakatlarda adabiyot fanini o'qitish tajribasi tahlil qilinganda qanday holatlarga duch kelmaymiz?
2. G'arbda o'quvchilar bahololanishi?
3. O'qishdan keyingi bosqichda nimalarga e'tibor qaratiladi?
4. Nima sababdan G'arbda faqatgina milliy asarlar emas, balki jahonning boshqa mamlakatlarida yaratilgan asarlar ham o'rganiladi?

5. “O‘qituvchi-faol” yondashuvi qanday bo‘ladi?

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alatis, James E. Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistic, Psycholinguistic, and Sociolinguistic Aspects. Georgetown University Round Table On Languages and Linguistics (Series); Georgetown University Press 1995.
2. Andrews, S. Teacher language awareness. Cambridge University Press. 2007.
3. Friend, M., & Keplinger, M. (2003). An infant-based assessment of early lexicon acquisition. Behavior Research Methods, Instruments, & Computers, 35, 302–309. <http://doi.org/10.3758/BF03202556>
4. Gagarina, N., Gülzow, I. (Ed.s) The acquisition of verbs and their grammar: the effect of particular languages. Springer. The Netherlands. 2008.
5. Hoff, E. (2003). The specificity of environmental influence: Socioeconomic status affects early vocabulary development via maternal speech. Child Development, 74, 1368–1378. <http://doi.org/10.1111/1467-8624.00612>

IV.AMALIY MASHG'ULOT MAZMUNI

1-AMALIY MASHG'ULOT: O'QISH STRATEGIYALARI

REJA:

1. *Konseptual masalalar*
2. *Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktizm nazariyalari. "O'quvchi – faol" yondashuvi*
3. *"Kitobxon javobi" nazariyasi*

Tayanch tushunchalar: *"Konstruktivizm, kreativ, kontekst, to'qimalilik, emotsionallik, subektivlikdir, integratsiyasi, retseptiv (qabul qiluvchi) estetika, kitobxon javobi, reader response.*

Jahon adabiy ta'limida ijodkorlik, faollik, yaratuvchanlik, tanqidiy va ijodiy fikrlash, mustaqil faoliyat olib borish kabi konseptual masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar asosini jahonning ilg'or, vaqt tajribasidan o'tgan konstruktivizm, bixevorizm, tranzaksiya nazariyasi, integrativ yondashuv nazariyalari tashkil etadi. Ta'lim jarayonlarini individuallashtirish, personallashtirish, adabiyot davrslarida talaba faolligini oshirish kabi masalalar ham bugungi global ta'limga oid tadqiqotlarning eng muhim tadqiq obyektlaridan biriga aylangan. "Adabiy ta'limga konseptual yondashuvning nazariy asoslari" mavzusi doirasida tinglovchilar yuqorida qayd etilgan yangi tushunchalar, texnologiya va interfaol usullarning umumiy tavsifi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'ladilar.

Bugungi kunda adabiyot o'qitish metodikasi va metodologiyasini yaratish, uning nazariy asoslarini ishlab chiqishda o'qitishning quyidagi **konseptual masalalarini** e'tiborga olish zarur:

1. O'quvchilarning **ijodkorlik, faollik, fikrlash, mustaqil ishlash** qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan turli xil zamonaviy metodlardan foydalanish.
2. O'quvchilarning asosiy e'tiborini adabiy figuralar biografiyasi, yozgan asarlari haqidagi ma'lumotlarni yodlashga emas, konkret asar tahlili orqali ularning milliy va jahon adabiyoti ravnaqida tutgan o'rnini haqida tushunchalarni shakllantirishga qaratish.
3. "Asar haqida" orqali o'quvchilarga o'rganilayotgan asarning tayyor talqinlarni singdirishdan voz kechish, muayyan savol va topshiriqlar vositasida o'quvchilarning asarga **o'z munosabatlarini** shakllantirish.

Bunday holatda savol va topshiriqlar o'quvchilarni asarga qiziqtirishi, asar mazmunini tushunishga tayyorlashi, badiiy matnni tushunish — tahlil qilishga, mustaqil fikrlashga, badiiy asar ustida chuqur mushohada yuritishga yo'naltirishi darkor. Demakki, badiiy asarni turli taraflama tushunish savolning kuchi va darajasiga bog'liq bo'ladi.

- a) Adabiyotning san'atning boshqa turlari, shuningdek, maktabda o'rganiladigan boshqa fanlar bilan **integratsiyasini** ta'minlovchi metodlarni tavsiya qilish.
- b) Badiiy asar tahlilida o'quvchi **hayoti** bilan aloqasini ta'minlash, o'quvchining adabiyotni shunchaki fan sifatida emas, balki hayotiy ehtiyoji sifatida qarashga asoslangan metodlarni ishlab chiqish.

Ushbu konseptual masalalarning hal etilishi adabiyot o'qitish metodikasida jahonning ilg'or, vaqt tajribasidan o'tgan va sinalgan **nazariyalari va yondashuvlariga** tayanishni taqozo qiladi. Bu nazariyalar va yondashuvlar quyidagilardir:

- konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari;
- "o'quvchi – faol" yondashuvi;
- "kitobxon javobi" nazariyasi;
- adabiyot o'qitishda pragmatik yondashuv;
- Blum taksonomiyasi.

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari. “O‘quvchi – faol” yondashuvi

Konstruktivizm va **ijtimoiy konstruktivizm** nazariyalari rivojlangan davlatlar maktab ta'limida asosiy yondashuv sifatida muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan nazariyalardir. Bu nazariyalarning eng asosiy g'oyalari quyidagicha:

- o‘quvchilar bilimni tayyor holda, passiv qabul qilmasliklari kerak;
- bilimlar ta'lim jarayonida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish o‘quvchilar tomonidan **“yaratilishi”, “kashf qilinishi”** lozim;
- bunda o‘quvchilarning **o‘zaro muloqoti** muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu nazariyalarga ko‘ra, darsning maqsadi ma'lumotlarni o‘quvchilarga singdirish emas, balki ularga bilimni o‘zlari hosil qilishlariga imkon yaratib berishdir. O‘qituvchining vazifasi esa tayyor bilimlarni bolalarga yetkazib berish, so‘zlab berish emas, balki o‘quvchilarning faoliyatini tashkil qilish va to‘g‘ri yo‘naltirishdan iborat bo‘ladi. Zero, XX asrning taniqli pedagog va psixolog olimi, konstruktivizm nazariyasining asoschilaridan biri Jan Piaje (*Jean Piaget*) aytganidek⁷:

“maktabning asosiy vazifasi oldingi avlodlar yaratgan narsalarni shunchaki qaytarish emas, balki o‘zlari **yangi narsalar yaratishga, kashfiyotlar qilishga qodir, kreativ, tanqidiy fikrlay oladigan shaxslarni** tarbiyalashdan iboratdir”

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta'limda **“o‘quvchi – faol” yondashuvi** (*student-centered learning*) yuzaga kelgan. Ushbu yondashuvning muhim xususiyatlari o‘qitishda o‘rganuvchi faolligini oshirish va ta'lim jarayonlarini individullashtirishdan iboratdir. “O‘quvchi – faol”

⁷ Qarang: Kohn, A. (2000) *The Schools Our Children Deserve: Moving Beyond Traditional Classrooms and Tougher Standards*, New York, NY: Houghton Mifflin Company.

yondashuvda keraksiz qog'ozlar, ahamiyatsiz ta'limiy manbalarning kamayishi va eng muhimi – o'rganuvchilarga allaqachon ma'lum bilimlarni qayta bayon qilish orqali vaqtni bekorga sovrish muammosi bartaraf etiladi.

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalariga asoslangan ta'limning an'anaviy ta'limdan farqlarini quyidagi jadval va diagrammada ko'rish mumkin:

An'anaviy ta'lim	Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslangan ta'lim
O'quvchilar asosan o'qituvchidan va darsliklardan o'rganishadi	O'qitish uchun turli materiallardan (plakatlar, real hayotdan olingan obektlar va hokazo) foydalaniladi
Darsda asosiy rolni o'qituvchi o'ynaydi	Darsda o'quvchilar faol, o'qituvchi esa o'quvchilarning faoliyatini tashkil qiladi
O'quvchilar asosan o'qituvchidan va darslikdan o'rganganlarini qaytarishadi	O'quvchilar turli vazifalarni bajarish va loyihalar ustida ishlash orqali o'rganishadi
Mashqlar asosan o'rganilgan ma'lumotlar qoidalarini mustahkamlashga qaratiladi	Topshiriqlar asosan real hayotda uchraydigan muammolarni yechishga qaratilgan
Odatda berilgan vazifalarning (mashqlarning) yagona to'g'ri javobi mavjud	Vazifalarga (topshiriqlarga) turlicha yondashish mumkin va har xil yechimlar taklif qilinishi mumkin
O'quvchilar asosan individual ishlashadi	O'quvchilar asosan juft-juft bo'lib va guruhlarda ishlashadi

O'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlari va hayotiy tajribasi odatda hisobga olinmaydi

O'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlari **faollashtiriladi**, ularning hayotiy tajribasiga **suyaniyadi**

“Kitobxon javobi” nazariyasi

Adabiy ta'limda “o'quvchi – faol” yondashuvini tadbqiq qilish imkonini beradigan muhim nazariyalardan adabiyotshunoslikdagi **retseptiv (qabul qiluvchi) estetika** nazariyasi asosida shakllangan, xalqaro miqyosda ham sinovdan o'tgan samarali yondashuv sifatida qo'llanilib kelayotgan **“kitobxon javobi”** (*reader response*) nazariyasidir. Reseptiv estetika so'zi nemischadan “Rezeptions-Asthetik”, lotinchadan “retseptio” so'zidan olingan bo'lib, asarning kitobxon (o'quvchi) tomonidan qabul qilinishidir. Badiiy asarni emotsional qabul qilishga yo'naltirilgan bu yondashuvning asosini

MUALLIF ↔ ASAR ↔ KITOBXON

munosabatlari tashkil etadi.

Aniqroq qilib aytganda, bu yondashuv o'quvchi va matn munosabatlariga, matnni estetik-emotsional qabul qilishning psixologik asoslarini kuzatish orqali har bir o'quvchiga xos individual badiiy sezgilarni kashf qilishga qaratiladi. Matnni idrok etgan o'quvchi uni o'z uslubida qabul qiladi, **yaratadi va qayta yaratadi**. “Kitobxon javobi” yondashuvi o'quvchini badiiy asarda “faol ayg'oqchi” sifatida belgilab beradi. Natijada, o'quvchi asar voqealari ichiga sho'ng'ib, ularga real guvoh bo'ladi va asar syujetini o'zining talqini orqali “tuzadi”. Bunda adabiyot ijro san'ati sifatida qaralib, har bir o'quvchi mutolaa tajribasi asosida o'ziga xos, ehtimol, noyob matnni yaratadi.

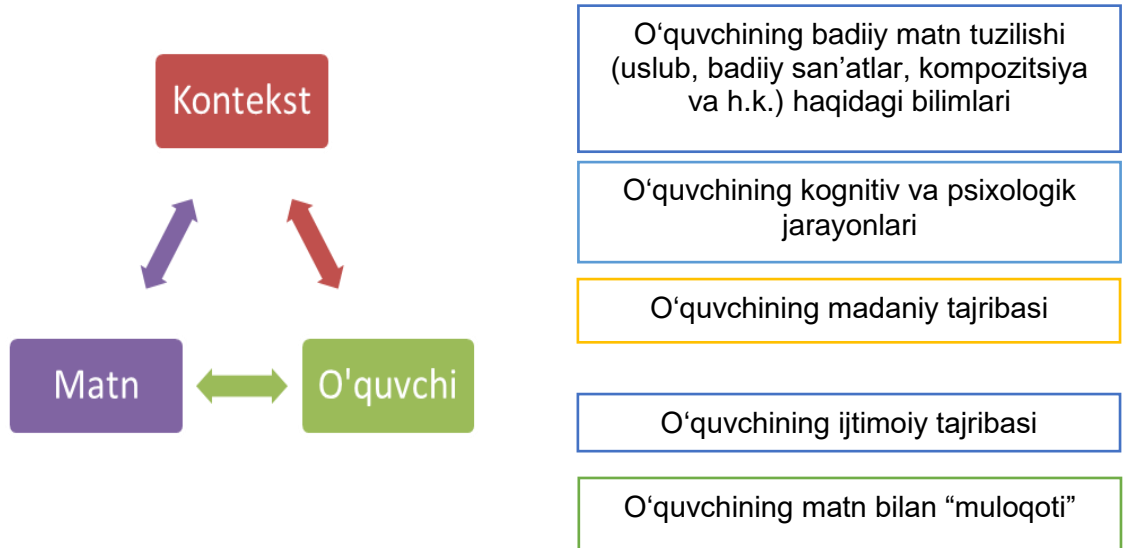
Adabiyotshunoslikda “kitobxon javobi” nazariyasini olib kirgan olimlardan biri, nemis adabiy tanqidchisi Wolfgang Izer (*Wolfgang Iser*) fikriga ko'ra, asar **yozilgan** va **yozilmagan** qismlardan iborat. Kitobxon asarni o'qiy boshlar ekan, undan ma'lum bir narsani kutadi. Ko'pincha, kitobxon kutgan narsasini to'liq

olmaydi (muallif ko'p savollarga javoblarni ochiq qoldiradi), bunday holda bo'shliqlarni o'quvchining o'zi to'ldiradi. Bu bo'shliqlar asarning yozilmagan qismidir. Bo'shliqlarni qanday to'ldirish esa o'quvchining o'ziga bog'liq, demak, har xil kitobxon bu bo'shliqlarni har xil to'ldiradi. Bu jarayonni Izer yulduzlar turkumiga qarash bilan solishtiradi: "Tunda yulduzli osmonga qaragan ikki kishi bir xil yulduzlar turkumiga qarayotgan bo'lishi mumkin, lekin biri omochni ko'rsa, ikkinchisi esa cho'michni tasavvur qilishi mumkin."⁸

Aslida ham badiiy asar mutolaasi **faol jarayon** bo'lib, o'quvchi o'z tafakkur sarhadi, dunyoqarashi, hayotiy tajribasi, avvaldan mavjud bilimlari va badiiy asarni o'qiyotgan paytdagi ruhiy-emotsional holatidan kelib chiqib badiiy asardagi yashirin ma'nolarning yangi talqinlarini yaratadi. Masalan, 18-20 yoshlardagi kitobxonda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani qahramonlari Kumush yoki Otabek "ideal shaxs" sifatida tasavvur uyg'otsa, yillar o'tib oila, muhabbat, nafrat, rashk kabi tushunchalarda anchayin tajribaga ega bo'lgan 30-35 yoshli ayni kitobxon-retsipiyent (qabul qiluvchi) endi Kumushni xudbinlikda ayblashi, Zaynabni esa "chorasiz zaifa, muhabbat qurboni" sifatida ko'rib uning harakatlarini, hatto oqlashi ham mumkin bo'ladi. Yoki, O'tkir Hoshimov qalamiga mansub "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi onaning harakatlarini o'quvchi o'z hayotiy vaziyatlaridan kelib chiqib oqlamasligi, Umri xolani hatto fojeaning asosiy sababchisi sifatida ko'rsatishi ham mumkin. Demak, "kitobxon javobi" yondashuvi yozuvchi estetikasi emas, **kitobxon qarashi, tafakkur hosilasi** sifatida diqqat markazda bo'ladi. O'quvchi adabiy aloqaning yakunlovchi bo'g'iniga aylanadi⁹. O'quvchi o'z fikrlari bilan asarning "yozilmagan qism"larini yaratadi.

⁸Iser W. The Reading Process: a Phenomenological Approach. // New Literary History, 1972, Vol. 3, No. 2, p. 287.

⁹ А.Н. Ковылкин. Вопросы рецептивной эстетики: Филологические науки // Омский научный вестник, № 2 (54) 2007, стр. 153.

“O‘quvchi javobi” nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi va matn va kontekst o‘rtasidagi aloqaga ta’sir qiluvchi omillar.

Adabiyot o‘qitish metodikasiga “tranzaksiya nazariyasi”ni (inglizcha *transaction theory*) olib kirgan Amerikalik olim Luiza Rozenblatt (*Louise Rosenblatt*) badiiy matn mutolaasiga **estetik hodisa**¹⁰ sifatida qaraydi. Uning fikricha, o‘qilayotgan asardan ma’no yasash o‘quvchi shaxsi – uning bilimi, his-tuyg‘ulari, xohish-istaklari bilan asar matni sintezidan kelib chiqadi. Bu sintez jarayoni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- asardagi voqelik o‘quvchi bilimi va dunyoqarashi bilan organik tarzda birlashadi: bir tarafdin, asardan kelib chiqadigan ma’no o‘quvchi bilimi va dunyoqarashi ta’siri ostida shakllanadi, ikkinchi tarafdin esa, asardan kelib chiqadigan ma’no o‘quvchi bilimi va dunyoqarashiga ta’sir qiladi;
- asar o‘quvchi his-tuyg‘ulariga ta’sir qiladi;
- o‘quvchining tasavvurini uyg‘otadi: tasavvur orqali o‘zgalarning hayoti bilan emotsional va intellektual bog‘liqlikni his qiladi, bu esa o‘quvchiga boshqalarni tushunish hamda o‘zini boshqalar o‘rniga

¹⁰ Rosenblatt, L. *Literature as Exploration*. London: Heinemann, 1970.

qo'yib ko'rish yoki asardagi voqealarning muqobil (boshqacha) rivojlanishini tasavvur qilish orqali o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his qilishga o'rgatadi.

Asar mutolaasi jarayonida o'quvchi boshqa bir hayotni "yashab o'tadi". Bu hodisaga o'quvchining hayotiy tajribasi ta'sir qiladi, shuning uchun ham, asarni har safar qayta o'qishda asar o'quvchiga boshqacha ta'sir qiladi. "Boshqa hayotga sho'ng'ish" mutolaaning estetik hodisa sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Asar o'quvchining hayotiy tajribasi, hozirgi qiziqishlari va his-tuyg'ulari bilan bog'liq bo'lmasa, uni qiziqtirmasa, estetik hodisa ro'y bermaydi. Shu bilan birga, Rozenblattning fikricha, "qiziq" tushunchasini tor talqin qilish va faqat o'quvchining bevosita hayoti bilan bog'liq asarlarni tanlash noto'g'ridir. Adabiyot darslari uchun tanlanadigan asarlar xilma-xil, stereotiplardan xoli bo'lishi kerak va o'quvchi asar orqali boshqa madaniyatlar, boshqa dunyolarga qadam qo'yishni ham o'rganishi kerak.

Shunday qilib, badiiy asar mutolaasi davomida o'quvchi:

- o'zini o'rab turgan voqelikdan farq qiladigan voqelikka sho'ng'ish zavqini his qiladi;
- o'zini hikoyanavis (muallif) bilan va asar qahramonlari bilan muqoyasa qiladi, o'xshash va farqli jihatlarni qidiradi, ozini ularga yaqinlashtiradi yoki ulardan uzoqlashtiradi, ularga nisbatan ijobiy yoki salbiy tug'ularni his qiladi;
- asar muallifining dunyoqarashini, qadriyatlarini, uning voqelikka munosabatini va bu munosabatning sabablarini tushunishga harakat qiladi.

Shu bilan birga, badiiy asar o'qish o'quvchiga o'zining dunyo haqidagi bilimlarini, siyosiy, ijtimoiy, axloqiy tafakkurini boyitish hamda tarix, madaniyatshunoslik, geografiya va boshqa fanlar bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish, boshqa fanlarni o'rganish jarayonida ko'ra olmaydigan detallarni ko'rish imkonini beradi.

Badiiy asarning muhim jihatlari **to'qimalilik, emotsionallik** va **subektivlikdir**, ya'ni badiiy matn muallifning tasavvuri mahsuli o'laroq o'quvchining his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi. O'quvchi badiiy asarni mutolaa qilishda undan ma'lumot olish yoki asar syujeti va qahramonlariga oid detallarni eslab qolishni o'ziga asosiy maqsad sifatida belgilamaydi. Masalan, Bobur hayoti va siyosiy faoliyati haqida ilmiy tadqiqot qilayotgan kishi Pirimqul Qodirov yoki Xayriddin Sulstonovning Boburga bag'ishlangan romanlariga emas, balki "Boburnoma"ga va Bobur haqida yozilgan ilmiy asarlarga murojaat qiladi.

Shu bilan birga, **badiiy asarni hammadan bir xil tushunish va talqin qilishni talab qilish badiiy asarning qiymatini yo'qqa chiqaradi**. Masalan, "O'tkan kunlar" da Otabek va Kumush fojiasiga kim aybdor, degan savolga har bir o'quvchi asarni qanday tushunganidan kelib chiqib har xil javob beradi: kimdir jamiyatni va o'sha davr urf-odatlarini, kimdir ota-ona ra'yiga qarshi borolmagan va keyinchalik ikki xotin orasida muvozanatni saqlay olmagan Otabekni, kimdir Toshkentga kelganida kundoshini har safar gap bilan chaqib oladigan Kumushni, kimdir opasi Xushro'yning maslahatini o'zicha talqin qilgan Zaynabni, kimdir O'zek oyimning oqibatini o'ylamay qilgan xatti-harakatlaridan qaytara olmagan Yusufbek hojini, kimdir boshidan qizini Toshkentga yuborishga qarshi bo'lgan Oftob oyimni ayblaydi, yana kimdir boshqa aybdorlarni sanashi mumkin va eng qizig'i, bunda to'g'ri yoki noto'g'ri javob yo'q, har bir kitobxon asarga o'z tushunishidan kelib chiqib yondashadi va bunda har biri haq.

Quyida keltirilgan matnlarni solishtiring:

1-matn

Xo'jand shahri Sirdaryo ikkiga ayrilgan yerda joylashgan edi. Uning tabiiy joylashishi hamda shahar hokimi Temur Malikning qahramonligi bilan xo'jandliklar mo'g'ullarga kutilmagan qarshilikni ko'rsatadilar. Xo'jand shahri himoyachilari Temur Malik boshchiligida qariyb bir oy davomida o'z shahrini mudofaa qiladilar. Oxiri ilojsiz qolganda o't ichida qolgan shahar qal'asini ming

nafarga yaqin bahodir tark etib, Temur Malik bilan Sirdaryo o'rtasidagi orolda joylashib olib, dushman bilan mardlarcha olishdilar. Nihoyat, maxsus kemalar yasab, daryo oqimi bo'ylab, Xorazm tomon suzib ketdilar. Yo'l-yo'lakay dushman bilan jang qildilar. Xalq qahramoni Temur Malikning bundan keyingi vatanparvarlik jasorati Xorazm va ona yurtining boshqa hududlarini himoya qiluvchilar safida kechdi.

(A. Muhammadjonov. O'zbekiston taixi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslikdan)

2-matn

Shu kecha osmonda bulut paydo bo'lib, charaqlab turadigan yulduzlar ko'zdan g'oyib bo'ldi. Oy ham qoramtir quyuq bulutlar orasidan ba'zan Temur Malik sarkardaning dimishqiy qilichidek yarqirab ko'rinib qolardi. Tun qorong'iligini panoh etib, oroldagi yigitlar o'n besh manjanaqni qirg'oq – daryo bo'yiga qator tizib, beliga moyli lattalarni arqon bilan mahkam bog'lagan xarsangtoshlar uyib qo'yildi. Yarim tunda Shohmurod Ko'histoniy boshchiligidagi ikki kemaga yigirmaga yaqin sarboz o'tirib, orolning yuqori tomonida payt poylab turishdi. Orolning quyi tomoniga terib qo'yilgan manjaniqlarga xarsang qo'yilib, o'rtada yonib turgan gulxanga kosov tiqib, yondirib, xarsanglarni o't oldirib, manjaniqlarni otisha boshlashdi. Qattiq egilgan archa taxtasi olovli toshlarni daryo ustidan o'tkazib, dushman borgohini otashbo'ron qilisha boshlashdi. O'n besh manjaniqdan tinimsiz otilib turgan olovli xarsanglar mo'g'ullarni vahimaga soldi. Xarsanglar yerga tushib, ancha vaqtgacha yonib turardi. O'tov tepasiga tushganlari tosh namatni yorib kirib o't oldirardi, otlar hurkib to'rt tomonga qochardi. Dushman sarosimaga tushib, bezovta bo'lgan otlarini ushlab, yonayotgan o'tovlarini suv sepib o'chirayotgan bir paytda shiddat bilan daryoning narigi qirg'og'iga o'tib ketgan ikki kemani dushman payqamay qoldi.

Mirmuhsin. "Xojand qal'asi" romanidan

3-matn

Sen Xo'jandsan,
Chingizlarga
Darvozasin ochmagan,
Temur Malik orqasidan
Sirdaryoga sakragan,
Muqannasan qorachig'i
Olovlarga sachragan,
Shiroqlarni ko'rgan cho'pon
Cho'lig'imsan, Vatanim.

Muhammad Yusufdan

Birinchi matnning maqsadi – ma'lumot berish, o'quvchi uni konkret ma'lumot olish maqsadida o'qiydi, bunda matndagi ma'lumotning to'g'riligi muhim ahamiyat kasb etadi va bu ma'lumotni har xil talqin qilib bo'lmaydi: o'quvchining matnni tushungan yoki tushunmaganligini matn asosida savollar berib, o'quvchi berayotgan javoblarning to'g'ri yoki noto'g'riligiga qarab bilish mumkin.

Ikkinchi matn esa o'quvchi tasavvurida manzarani gavdalantiradi, lekin matnni o'qigan har bir o'quvchi bu manzarani har xil tasavvur qiladi. Matnda tasvirlangan voqea tarixda bo'lib o'tgan, lekin uni aynan muallif tasvirlagan tarzda bo'lgan deya olmaymiz, matnni o'qiyotgan o'quvchi uchun ham bu ahamiyatsiz, chunki u asarni ma'lumot olish maqsadida o'qimaydi.

Uchinchi matn ham o'quvchi his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi, tasavvurini jonlantiradi.

Demak, badiiy matn bilan ishlashda uning boshqa turdagi matnlardan farqlarini va badiiy asarni o'qish yoki o'qitishdagi maqsadlar ham boshqa turdagi

matnlarni o'qish yoki o'qitishdagi maqsadlardan tubdan farq qilishini hisobga olish kerak. Asarni hamma har xil tushunadi va talqin qiladi, hatto bir o'quvchi bir asarni har xil paytda o'qiganda har xil xulosalarga keladi va bu holatni normal holat sifatida qabul qilish lozim. Shuni hisobga olga holda, adabiyot darslarida o'qituvchi e'tiborni asardagi ma'lumotlarni o'quvchilarga yodlatish yoki o'quvchilarga asarning ma'lum bir talqinini yagona maqbul talqin sifatida singdirishi emas, balki ularga asar matni bilan ishlash asnosida **badiiy matn, o'z bilimlari va hayotiy tajribalari hamda kontekstdan kelib chiqqan holda o'z talqinlarini yaratishga yordam berishi** lozim.

Badiiy matn bilan ishlash va undan ma'no chiqarish jarayoni **interfaollik, konstruktivlik va strategiklik** tamoyillariga asoslangan:

1. O'qish – bu interfaol jarayon.

O'qish – bu o'quvchi va matn orasidagi **interfaol** jarayon va bu jarayonda o'quvchida mavjud sxemalar (bilim va hayotiy tajriba) matnни tushunishning qay darajada samarali bo'lishini hal qiladi. Alohida olingan so'zlarni, matnning kengroq kontekstini tushunish matn idrokining asosini tashkil qiladi, ya'ni o'quvchi matnda ishlatilgan so'zlarni yoki kontekstni, ya'ni matndagi muayyan so'z, so'z bilan bog'liq hodisa yoki voqelik haqida yetarli bilimi bo'lmasa, ma'no chiqara olmaydi.

Misol:

Bor edi beshada bir tund sher,

Vahshat aro ko'k asaddek daler.

(Alisher Navoiy. "Hayrat ul-abror" dan)

Ushbu parchani tushunish uchun *besh* – to'qay, *tund* – yirtqich, *vahshat* – yovvoyi, *ko'k* – osmon, *asad* – sher, *daler* – qo'rqmas so'zlarining ma'nosini bilish lozim.

Yoki:

Yorsiz ham bodasiz Makkaga bormoq ne kerak?

Ibrohimdin qolg'on ul eski do'konni na qilay?!

(Mashrabdan)

Ushbu baytning ma'nosini tushunish uchun Makkaga borib haj qilish Islomning besh farzlaridan biri ekanligini, "Ibrohimdin qolg'on ul eski do'kon" deganda Makkadagi Ibrohim alayhissalom qurdirgan va muqaddas sajdagoh bo'lgan Ka'ba nazarda tutilganligini bilish kerak.

Yana bir misol:

- Turing, bugun professor Rauf Abdullayevich obxod qiladi! – dedi u Sherzod uyg'onishi bilan qaddini rostlab. – O'rinlaringizni yaxshilab tartibga solinglar. Tumbochkaning ustida ortiqcha narsalar turmasin.

(O'tkir Hoshimov, "Nur borki, soya bor" dan)

Ushbu parchani tushunish uchun o'quvchi "obxod" (kasalxonada shifokorning bemorlar yotgan palatalarni aylanishi) nima ekanligini bilishi kerak. Boshqa bir misol. Saida Zunnunovanning mashhur "Hay-hay" radifli g'azalini qatag'on yillari Said Ahmad va uning turmush o'rtog'i Saida Zunnunova boshiga tushgan musibatlardan xabari bor o'quvchi shunchaki muhabbat haqidagi lirik she'r sifatida emas, nohaq qamalgan erini intizor kutayotgan vafodor ayolning dardi sifatida qabul qilishi mumkin:

Vaslingning umidida dunyodan o'tib borgum,

Qanoatda Saida filcha bo'lurmi, hay-hay.

Demak, badiiy matnni tushunish jarayoniga o'quvchida mavjud bilimlar (ayrim so'zlarning ma'nosini bilish, asar yaratilgan davr haqida tushunchaga ega bo'lish, tarixiy, madaniy, ijtimoiy kontekstni bilish va hokazo) sezilarli ta'sir ko'rsartadi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'quvchiga asarni tushunishga yordam berishi uchun undagi **mavjud sxemalarni faollashtirishi – o'quvchida mavjud bilimlar majmui va hayotiy tajribani ishga solishi** lozim. Shu bilan birga, asarni tushunish, undan ma'no chiqarish uchun sxemalar yetarli bo'lmasa, unda asarni

o'qitishdan oldin va o'qitish davomida bilimlardagi **bo'shliqlarni to'ldirib borish** – **sxemalarni shakllantirish** kerak bo'ladi. Bunda asarni o'qitishdan oldingi va asar bilan ishlash davomida bajariladigan savol va topshiriqlar muhim rol o'ynaydi, shuning uchun xorij darsliklarida bunday savol va topshiriqlardan keng foydalaniladi.

Persia

Build Background

What Is Sufism? Sufism is a mystical form of Islam in which Muslims seek spiritual love and wisdom through direct personal experience with God. An early form of Sufism arose in the 7th century as a reaction to the materialism of the Islamic world. However, the real flowering of Sufism took place in the 12th and 13th centuries, when Sufi brotherhoods were established in special communities, or schools. Like the monks of medieval Europe, Sufi mystics tried to avoid what they considered the lures and traps of the material world. In fact, they are often called dervishes, from the Persian word for a monk who lives in poverty. Rumi founded an order of Sufi mystics that embraced sacred dance as a form of worship. Because of this practice, these mystics acquired the nickname "whirling dervishes."

Prayer in the Mosque (19th century), Jean-Léon Gérôme. The Metropolitan Museum of Art, New York.

The Poetry of Love From the viewpoint of literature, Sufism is of great importance, for it inspired some of the finest mystical love poetry in the world. Most of that poetry was written in Arabic, Persian, Turkish,

Connect to Your Life

In these poems Rumi tries to convey experiences that are hard to put into words. What experiences or feelings might you find difficult to express? Why might this be difficult for you?

Focus Your Reading

LITERARY ANALYSIS: IMAGERY AND TONE When writers use words and phrases to create vivid sensory experiences for the reader, they are making use of **imagery**. Although most imagery appeals to the sense of sight, imagery may also appeal to the senses of smell, hearing, taste, or touch. The title "Birdsong from Inside the Egg," for example, appeals to the senses of both sight and hearing. Often, a writer uses imagery to convey his or her tone, or attitude, toward a subject. The image of a bird's song coming from inside an egg expresses an attitude of amazement and joy. As you read Rumi's poems, notice the images that he uses and think about the kinds of tone they convey.

ACTIVE READING: READING DIFFICULT POETRY

Rumi's poetry presents difficulties for many readers because of his use of unusual images to convey abstract ideas. Even an experienced reader depends on strategies such as these:

- Read each poem slowly and deliberately.
- Read each poem several times. Read first to get an overall sense of the poem's meaning. Then focus on understanding individual parts.
- Write down notes about the stanzas and images that you think you understand.
- If you are still confused by certain sections of a poem, don't be too concerned. Use the parts of the poem that you do understand to help make sense of the ones that may still be unclear.

READER'S NOTEBOOK As you read each poem several times, jot down notes about specific stanzas or images that you think you

AQSH maktablarining yuqori sinflari uchun mo'ljallangan A. Eplbi (Arthur Applebee) va boshqalar hammuallifligidagi "Jahon adabiyoti" darsligida (Boston, "McDougal Littell" nashriyoti, 2008) "Rumi she'riyati" mavzusiga kirish oldidan so'fiylik va so'fiy she'riyatining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha ma'lumot berilish.

2. O'qish – bu konstruktiv jarayon.

O'qish davomida o'quvchi matndan **ma'no yaratadi**. Matn bilan ishlash jarayonida o'quvchi muttasil ochiq aytilmagan (yashirin) ma'noni anglash, bo'shliqlarni to'ldirish, taxminlar (gipotezalar) yaratish va ularni matn asosida tekshirish jarayonlari asosida ma'no yaratadi.

Masalan:

Tongga yaqin onasining ingrayotganini eshitdi. Keyin otasi nimadir dedi. Tancha sovub qolgan, badani sovuqdan junjika boshlagan edi. Otashkurakni olib kulni titib qo'ysa-ku, olam guliston, ammo erinchoqlik sovuqdan ustunlik qildi. Bu yumushni ertalab onasi bajarar edi.

Uchovlon tanchaning uch tomonida yotishardi. Hozir onasi narigi uyda ingrayapti, otasi nimadir deyapti. Sovuq uyda nima qilishyapti ekan?

— Uyg'ondingmi, toychoq? — dedi dadasi ostonada turib. — Turaqol, ayangni kasalxonaga tashlab kelaman. Bugun qorbobo senga ham chana, ham uka olib keladiganga o'xshaydi. Sen yaxshi bola bo'lib o'tirib tur.

(Tohir Malik. "Shaytanat" qissasi 1-kitobdan)

Ushbu parchadan o'quvchi bolaning onasi homilador ekanligini, otasi uni tug'ruqxonaga olib ketayotganligini anglashi mumkin, vaholanki matnda onaning homilador ekanligi va tug'ruqxona haqida hech narsa deyilmagan.

3. O'qish – bu strategik jarayon.

O'quvchi matn bilan ishlash jarayonini nazorat qila oladi. U so'zlar, ochiq aytilgan va ochiq aytilmagan fikrlar, o'zining bilimlarini ishga solgan holda matndan ma'no yaratishi uchun turli strategiyalarni ishga soladi. O'qib tushunish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan olim Sara Dauhauer (*Sarah Dowhower*) fikricha¹¹, oq'ilayotgan asarni tushunishga yordam beradigan strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchida mavjud bilimlarni faollashtirish;
- bashorat qilish;
- vizualizatsiya (voqeani xayolida tasavvur qilish);
- xulosa yasash;
- o'z-o'ziga savol berish;
- matnning badiiy elementlarini tahlil qilish;

¹¹Dowhower S. Supporting a Strategic Stance in the Classroom: A Comprehension Framework for Helping Teachers Help Students To Be Strategic. // The Reading Teacher, 1999, Vol. 52, No. 7, pp.673–683.

- ochiq aytilmagan yashirin ma'noni anglash;
- muhim ma'lumotni ajratib olish;
- sintezlash;
- monitoring qilish;
- noto'g'ri tushunchalarni to'g'rilash.

Shuningdek, o'qilayotgan matni boshqa asarlar va o'zining hayotiy tajribasi bilan bog'lash, solishtirish, o'xshash va farqli jihatlarini qidirish hamda savol berish, o'qilayotgan matn ustida mushohada yuritish, baho berish ham matni tushunishga yordam beradigan muhim strategiyalarga kiradi. Adabiyot darslarida o'qituvchi o'quvchiga bu strategiyalarni o'z o'rnida va samarali ishga solishni o'rgatishi mutolaa jarayonining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

О. Окампо. Видения Дон Кихота

1. Рассмотрите репродукции картин и иллюстрации к роману Сервантеса. Какой из Дон Кихотов, созданных разными художниками, наиболее соответствует вашему представлению об этом литературном персонаже? Какие грани этого литературного образа раскрывают художники?

2. Рассмотрите репродукцию картины О. Окампо. Каких героев романа вы увидели?

88

Ukraina maktablarining 8-sinfi uchun Y. Voloshuk va Y. Slobodanyuk hammuallifligidagi "Adabiyot" darsligida (Kiyev, "Geneza" nashriyoti, 2016) Servantesning "Don Kixot" romanini o'rganishda vizualizatsiya strategiyasidan foydalanish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining adabiyot darslarida "kitobxon javobi" nazariyasi asosidagi yondashuvning ahamiyatini, bu yondashuvning o'quvchilarning badiiy asarga mustaqil munosabatini shakllantirishdagi o'rnini amaliy jarayonlar orqali ko'rsatish maqsadidida Toshkent Pediatriya tibbiyot

instituti akademik litseyi 1-bosqich o'quvchilari orasida so'rovnoma o'tkazildi. Buning uchun 10-sinf Adabiyot darsligida (akademik litsey o'quv dasturiga ham kiritilgan) Said Ahmadning "Qorako'z Majnun" hikoyasi tanlab olindi. So'rovnomada 25 nafar o'quvchi qatnashdi, shulardan 19 nafari qiz bola, 5 nafari o'g'il bola. So'rovnomaning maqsadi "kitobxon javobi" nazariyasi asosida shakllangan xulosalarni o'zbek o'quvchilari misolida tasdiqlash yoki rad etishdan iborat edi.

Bunda:

- o'quvchi "Qorako'z Majnun"dagi "yozilmagan" qismlarini o'z dunyoqarashi, avvalgi bilimlari, hayotiy tajribasidan kelib chiqib to'ldirishi;
- yaratgan talqinlarini yoki asar qahramoniga munosabatidan chiqargan xulosalarini matnga asoslangan holda izohlashi so'raldi.

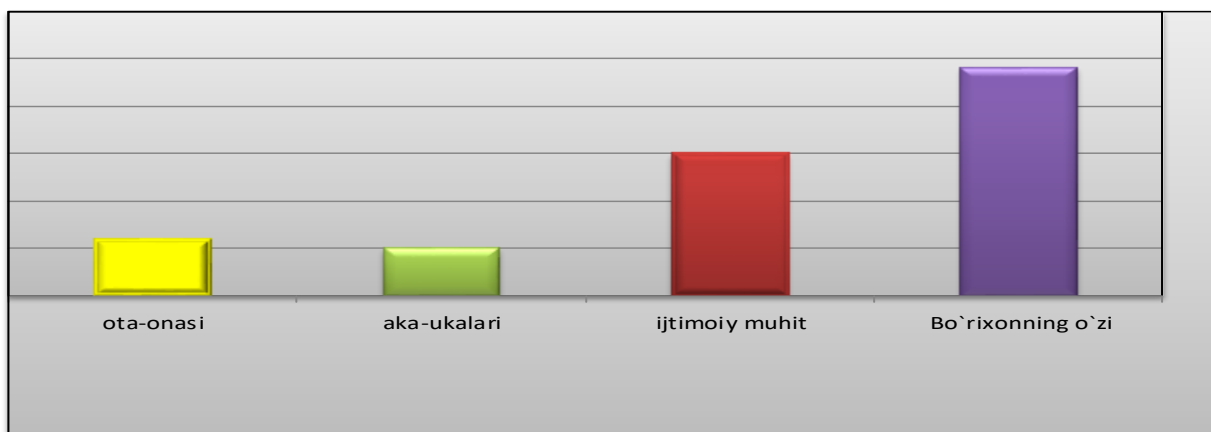
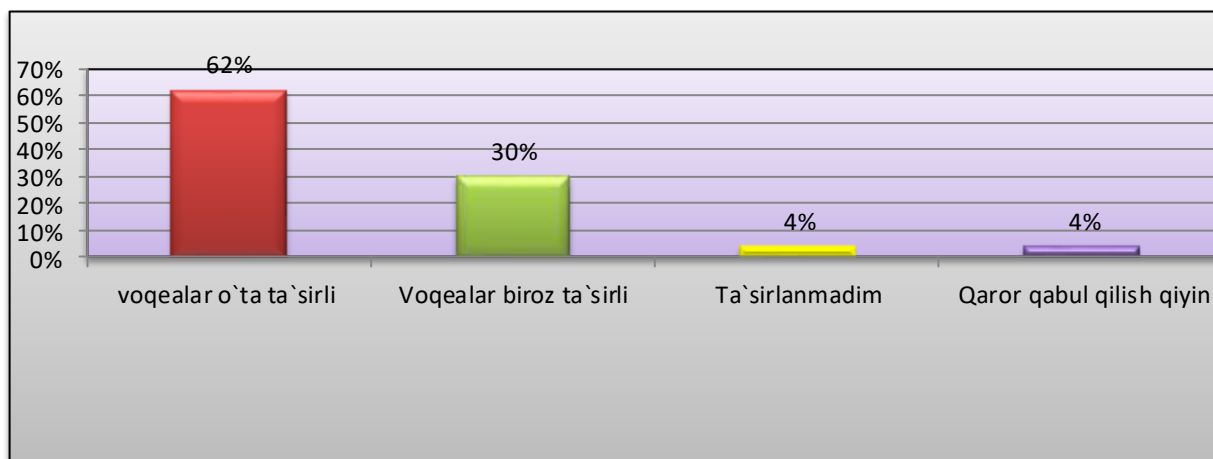
Qisqa syujetga ega bo'lgan hikoya asosida o'quvchilarga 6 ta savol berildi.

So'rov natijalarini quyidagi jadvalda ko'rish mumkin:

	Saodat aya nega Qorako'zni qadrlar edi?	Eridan yodgor bo'lgani uchun	Hayvonlarni yaxshi ko'rgani uchun	O'ziga darddosh deb bilgani uchun	Uyini qo'riqlagani uchun
		8%	16%	68%	8%
	Ayaning ichida "erimay qolgan muz" nima edi?	Ering vafot etgani	Bo'rixonning dindan qaytgani	Hajga borolmagani	Bo'rixonning musofirligi
		12%	60%	12%	16%
	Hikoyada sizga ko'proq nima yoqdi?	Hikoyaning nomi	Hikoyaning syujeti	Qahramonlar nomi	Hikoyaning epigrafi
		32%	44%	12%	12%
	Bo'rixonga qarama-qarshi qo'yilgan obraz qaysi?	Abdumalik	Qorako'z	Qumri	Bunday obraz yo'q
		4%	68%	20%	8%
	Hikoyadagi qaysi qahramon tebratuvchi kuchga ega?	Qorako'z	Saodat aya	Bo'rixon	Qumri
		20%	12%	68%	0%
	Qaysi voqea sizni	Dindan	Ayaning	Itning o'limi	Baholashda

qattiq hayajonlantirdi?	chiqish	vafoti		qiynalaman
	32%	20%	40%	8%

Quyidagi diagrammalar hikoyaning o'quvchilarga hissiy jihatdan ta'siri qanday rang-barang bo'lganini va Bo'rixonning mana shunday noqobil bo'lib qolishida qaysi obrazni ko'proq aybdor deb bilishini ko'rishga imkon beradi.

Aksariyat o'quvchilar (92%) ushbu hikoya voqealari ta'sirchan, hissiyot uyg'otuvchi ekanligiga qo'shilishdi va Bo'rixonning o'z iymonini yo'qotishiga turli omillarni sabab qilib keltirishdi.

Demak, badiiy matnni o'qish jarayonida har bir o'quvchining hayoti va o'qish tajribasi, e'tiqodi, fe'l-atvori, dunyoqarashi va kayfiyatiga asoslangan holda asarga, undagi voqea-hodisalar va obrazlarga nisbatan o'z fikri – o'zining “shaxsiy asari” “tug'iladi”.

Xulosa qilish mumkinki, “kitobxon javobi” yondashuvining adabiyot darslarida qo‘llanilishi:

- 1) adabiyot darslarida o‘quvchining **faolligini** oshiradi;
- 2) o‘quvchilar darslikdagi “asar haqida” kabi **qoliplangan** fikrlar yoki o‘qituvchining magistral qarashlariga bog‘lanib qolmaydi;
- 3) o‘quvchilarning asar haqidagi **o‘z talqinlarini** yaratishga imkoniyat beriladi;
- 4) o‘quvchida **mustaqil va erkin fikrlash** qobiliyatini shakllantiradi;
- 5) darsda o‘qituvchining aralashuvi cheklangan holda, o‘quvchilarning o‘qilgan asar yuzasidan fikrlarini **erkin** ifodalash, kitobxonning izohlari orqali badiiy matn ma’nosini konkretlashtirish, kitobxon tasavvurlari orqali badiiy matnning bugungi zamon uchun ahamiyatini aniqlashtirishga yordam beradi.

Retseptiv estetikani darslarda qo‘llash o‘zbek metodikasiga yangilik sifatida olib kirilishi o‘qituvchi uchun dars samaradorligini oshirishda, o‘quvchi uchun esa har birining ehtiyojlarini hisobga olgan holda matnlarni idrok etishdagi turli-tuman farqlarni o‘rganishda yordam beradi.

Adabiyot ko‘ngildan paydo bo‘lib, ko‘ngillarga singadi. Biz nimaniki o‘ylamaylik, bajarmaylik, buning negizini ma’naviyatga bog‘lab tushunadigan xalqmiz. Qalbimizdagi ana shu yuksak ma’naviy kuchning anglanishi, tanlanishi va hayotda o‘zini namoyon etishiga ona tilimiz va milliy adabiyotimiz betimsol quvvat baxsh etadi. Aslida ham o‘z hayotini umummilliy qarashlar tizimi asosida barpo etgan, ajdodlardan meros muqaddas buloqlardan suv ichib, tomir yozgan avlodlarni esa hech qanday kuch yengolmaydi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. An’anaviy ta’lim nima?
2. Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslangan ta’lim...
3. Sintez jarayoni.....
4. Badiiy asarning muhim jihatlari?

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Lutfullayeva D., Qurbonova M. Bolalar nutqiga xos deydik birliklarning fonopragmatik tahlili. O'zbek tili va adabiyoti. 2013. - №6. - B.22-27
2. Marchman, V.A., and Dale, P., S. (2017) Assessing Receptive and Expressive Vocabulary in Child Language. Research Methods in Psycholinguistics and the Neurobiology of Language. John Wiley & Sons, Inc. 2018. Pp. 40-68.
3. Qurbonova M. O'zbek bolalar nutqi leksikasining sotsiopsixolingvistik tadqiqi. Toshkent, 2014.
4. Robinson, P. (Ed.) Individual Differences and Instructed Language Learning. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia. 2002.
5. Азимова И. “Ўзбек тилидаги газета матнлари мазмуний перцепциясининг психоллингвистик тадқиқи”. Монография. Тошкент, 2019. 160 б.

2-AMALIY MASHG'ULOT: BADIY MATN BILAN ISHLASHNING INTERFAOL USULLARI

REJA:

1. *Milliy adabiy ta'limining xos xususiyatlari*
2. *Milliy adabiy ta'limning tanqidiy tahlili*
3. *Xorij adabiy talimidagi yetakchi konsepsiyalar*
4. *Adabiyot o'qitishda xalqaro standartlar*

Tayanch so'zlar: Ta'lim, xalqaro standart, metodika, zamonaviylik, an'anaviylik, adabiy ta'lim, jahon strategiyalari.

O'zbek adabiyoti ta'limi mazmunida uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash — murakkab va keng qamrovli muammolardan. Shu bois bu borada yanada samarali natijalarni qo'lga kiritish uchun, avvalo, xorijiy tajriba asosida uning ilmiy va metodik asoslarini yaratish lozim. Bugun maktablarimizda adabiyot ta'limida ko'proq shaklga e'tibor berilayotgani kuzatilmoqda.

O'zbek adabiyoti ta'limida mazmuniy uzviylikni ta'minlashda tabiiyki, o'quv-uslubiy adabiyotlar, darsliklar sifatini yaxshilash, adabiyot fanidan beriladigan bilimlarning bosqichlararo uzluksizligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, o'quvchi-talabalarning yosh xususiyatini ham hisobga olish zarur. Ushbu masalaning samarali yechimlari — adabiyot fanlarini integrasiyalash va uzviylikka yordam beradigan o'qitish turlarini aniqlashda ham aks etadi. Oldingi faslda ko'rganimizday, xorijda adabiyot o'qitilishining bizdan farq qiladigan bir qancha jihatlari mavjud. Shulardan biri – adabiyot o'qitish metodikasida badiiy matn bilan ishlashning muayyan bosqichlari (asarni o'qishdan oldin, o'qish davomida va o'qishdan keyin) mavjudligi. Har bir bosqichning o'z maqsadi va uslublari bor. O'qishdan oldingi mashqlar o'quvchini asarga

qiziqtirish, asar mazmunini tushunishga tayyorlashga xizmat qilsa, o'qish davomida bajariladigan mashqlar bevosita badiiy matnni tushunish – tahlil qilishga qaratiladi. Bunda asar tahlili faqat syujetni qayta hikoyalash bilan cheklanmaydi. O'qishdan keyingi mashqlar esa asar ustida chuqur mushohada yuritish, adabiyotning, san'atning boshqa turlari, boshqa fanlar va o'quvchi hayoti bilan aloqasini ta'minlash, o'quvchida og'zaki va yozma nutqni, ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga qaratiladi. Yana bir muhim xususiyat: adabiyot darsliklarida – asar haqidal degan bo'lim berilmaydi, balki savol va topshiriqlar vositasida o'quvchining asarga o'z munosabati shakllantiriladi.

Nazarimizda, bugun o'zbek adabiyoti ta'limida adabiyot faqat adiblar haqidagi ma'lumotlarni va asar syujetidagi detallarni eslab qolish bilan chegaralanib qolyapti. Bunda Davlat test markazining ham hissasi katta: – Anbar otin kimning jiyani? – Uloqda hikoyasida bosh qahramon tuya minganmidi yoki eshak? singari sayoz, odamning tafakkuri va tasavvurini yuksaltirmaydigan, aksincha, badiiy didi va saviyasiga zang tushiradigan bunday savollar o'quvchilarda – adabiyot, asar o'qish, tahlil qilish faqat shunday ikirchikirlarni esda saqlashdan iborat degan munosabatni shakllantirdi. Bunday munosabatni o'zgartirish, o'quvchini asar ustida mushohada yuritishga qaytarish uchun nainki olimlar, ijodkorlar, balki muallimlar, ziyolilar, umuman, keng jamoatchilik sa'y-harakatlarini birlashtirish kerak. Shu bilan birga, o'quvchilar, yoshlar bugun adabiyotni faqat oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun bo'ladigan test sinovlariga tayyorgarlik nuqtai nazaridan emas, balki o'z tafakkuri, tasavvuri, didi, saviyasi, umuman, ma'naviy qarashlarini yuksaltirish maqsadi bilan o'rganishiga erishish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki badiiy adabiyot odam ko'nglini tarbiyalaydi. Bugungi murakkab globallashuv sharoitida ma'naviyatimizni izdan chiqarish maqsadida xorijdan o'zanini yo'qotgan selday oqib kelayotgan zararli g'oyalarga qarshi faqat milliy badiiy adabiyotgina milliy immunitet hosil qila olishi mumkin. Chunki adabiyot ko'ngildan paydo bo'lib, ko'ngillarga singadi. Biz nimaniki o'ylamaylik, bajarmaylik, buning negizini ma'naviyatga bog'lab tushunadigan

xalqmiz. Qalbimizdagi ana shu yuksak ma'naviy kuchning anglanishi, tanlanishi va hayotda o'zini namoyon etishiga ona tilimiz va milliy adabiyotimiz betimsol quvvat baxsh etadi. Aslida ham o'z hayotini umummilliy qarashlar tizimi asosida barpo etgan, ajdodlardan meros muqaddas buloqlardan suv ichib, tomir yozgan avlodlarni esa hech qanday kuch yengolmaydi.

Hozirgacha badiiy asar mutolaasi, uni san'at asari sifatida o'rganishning samarali usullari tahliliga oid ko'plab salmoqli tadqiqotlar yaratilgan bo'lsa-da, ta'limdagi globallasuv va integratsiallasuv jarayonlari bugun kechagi fikrdan-da teranroq, istiqbolli mulohazalar, yangidan yangi qarashlar aks etgan tadqiqotlarni talab etmoqda. Chunonchi virtual olamda tug'ilib voyaga yetayotgan yoshlar ongini toza adabiy muhitda shakllantirish harakati nafaqat o'zbek, balki butun jahon ta'limiga daxldor bo'lgan global muammoga aylanib ulgurgan. Ta'limi rivojlangan G'arb mamlakatlarida o'quvchilarni badiiy asar mutolaasiga qiziqtirish bilan bog'liq masalalar tadqiqi o'tgan asrning 90 yillaridanoq boshlangan edi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2016-yil 30-dekabr kuni ko'p yillar turli xil sohada tadqiqotlar olib borib, ilm-fan va ishlab chiqarish taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan akademiklar, yetakchi olimlar bilan uchrashuvida nazariya va amaliyot uyg'unligini yanada mustahkamlash borasidagi dolzarb masalalar, ularni hal qilish yo'llari haqida ochiq fikrlashib olindi. Eng muhimi, mazkur uchrashuvda fan va sohadagi mavjud muammolar sabablarini aniqlash, ularning oqilona yechimini izlab topishga alohida e'tibor qaratildi. Aslida ham amaliyotsiz ilm quruq nazariya bo'lib qolganidek, ilmsiz amaliyot ham maqsadsiz harakatdan boshqa narsa emas. Ilm-fan va amaliyot ettirnoq kabi uyg'un rivojlansa, millat kelajagi yanada yorqin va porloq bo'laveradi. Ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot va innovasiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovasiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish bugun ta'lim siaftini oshirishga mas'ullar oldida turgan qator vazifalardir. Shulardan kelib chiqqan holda aytish

joizki, o'zbek adabiy ta'limida ham xalqaro standartlardan milliy strategik maqsadlarimizga moslarini tanlab, izchil joriy qilish vaqti yetib keldi. Buning uchun, eng avvalo, o'zbek tili va adabiyoti bo'yicha standartlar va darsliklarni qayta ko'rib chiqish zarur.

Rivojlangan mamlakatlarda adabiyot fanini o'qitish tajribasi tahlil qilinganda quyidagi holatlarni ko'rish mumkin:

- ta'lim standartlari o'quvchilarda shakllanishi lozim bo'lgan fanga oid kompetensiyalarni aniq, obyektiv shaklda belgilab beradi;
- adabiyot faniga oid kompetensiyalar o'quvchilarning adabiyotshunoslik kategoriyalariga va badiiy tahlil tamoyillariga tayangan holda asarni tahlil qilish va munosabat bildirishini nazarda tutadi;
- adabiyot fanining san'atning boshqa turlari (teatr, kino, musiqa, tasviriy san'at, arxitektura) va boshqa fanlar (ijtimoiy, tabiiy, aniq fanlar) bilan integratsiyasiga katta e'tibor beriladi, shu bilan birga, bu integratsiya adabiyot darslarida aynan adabiyot faniga oid kompetensiyalarni shakllantirishga va o'rganilayotgan asarni chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi;
- o'qituvchilar bir darslikka bog'lanib qolmay, ta'lim vazirliklari tomonidan tavsiya qilingan bir necha parallel darsliklardan erkin tanlash huquqiga egalar, bu esa pirovardida darslik mualliflari o'rtasidagi raqobatni rivojlantiradi va darsliklar sifatiga ijobiy ta'sir qiladi (darsliklarning standarga mosligi qaysi asarlarni o'z ichiga olishi bilan emas, standartda belgilangan kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi);
- variativlik tamoyiliga amal qilinadi: o'quvchilar o'qishi uchun tavsiya qilingan mualliflar va asarlar ro'yxati shakllantiriladi va o'qituvchi tavsiya qilingan ro'yxatdagi adiblar va asarlarni o'quvchilarining qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'zi tanlaydi;
- qaysi asarlarni, qaysi ketma-ketlikda va necha soat hajmida o'rganish ta'limni boshqarish organlari tomonidan belgilab berilmaydi, balki o'qituvchilar tavsiya qilingan asarlar ro'yxatidan o'z o'quvchilarining qobiliyatlari, qiziqish

va ehtiyojlarini hisobga olgan holda erkin tanlash imkoniga ega bo'ladilar (masalan, AQSH maktablarining 10-sinfi uchun chiqarilgan bir adabiyot darsligida Shekspirning "Makbet" asari kiritilgan bo'lsa, boshqasida "Hamlet" asari, yana boshqasida "Yuliy Sezar" asari kiritilganini ko'rishimiz mumkin);¹²

- asarlarni o'rganishda asosiy maqsad o'rganiladigan asarlar soniga emas, balki asarni chuqur tahlil qilish orqali standartda belgilangan adabiyotga oid kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratiladi, shu sababli asarlar to'liq (parcha shaklida emas) o'rganiladi;
- standartda belgilangan kompetensiyalarni shakllantirish uchun nafaqat milliy adabiyot, balki jahon adabiyotining, turli millatlar, davrlar va madaniyatlar (Yevropa, Osiyo, Amerika, Lotin Amerikasi, Afrika, Avstraliya) adabiy namunalaridan keng foydalaniladi; - baholash va test tizimidagi savol va topshiriqlar adib hayotiga va ijod yo'liga oid yoxud asar syujetiga oid ayrim fakt va detallarning qay darajada eslab qolingani emas, balki standartda belgilangan kompetensiyalarning shakllanganligini asarlar tahlili orqali tekshirishga qaratilgan bo'ladi, bunda tahlil qilinishi lozim bo'lgan matn o'quvchining savollar kitobida berilgan bo'ladi. Misol uchun, adabiyot fani fani orqali o'quvchilarda quyidagi adabiyot faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish maqsad qilinishi mumkin:
  - Asarning qaysi tur va janrga mansubligini aniqlay oladi va tushuntirib beradi;
  - asardagi asosiy va ikkilamchi g'oyalarini tushunadi, asarda ko'tarilgan muammolarga o'z munosabatini bildiradi; - Asardagi ochiq aytilgan fikrlarni va tagma'nolarni ilg'aydi, asardan xulosalar chiqara oladi va bu xulosalarini asoslab bera oladi;

---

¹² Sonja Pfister Darlington. Literature as visual response and aesthetic experience: An alternative approach. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Dotor of Philosophy. Iowa State University. USA, Iowa, 1990 2

- Asarning syujetini tushunadi, syujet elementlarini (ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya, yechim) ajrata oladi va asarning qurilishiga munosabat bildiradi;
- Asarning badiiy xususiyatlarini (asarda qo'llanilgan badiiy vositalarni) tahlil qila oladi, ularning o'quvchiga ta'siri haqida fikr bildiradi;
- Asardagi obrazlar tizimini tahlil qila oladi;
- Badiiy adabiyot va san'atning boshqa turlari o'rtasidagi bog'liqlar va farqlarni tushunadi;

Asarning adabiy-tarixiy kontekstdagi ahamiyati haqida fikr bildiradi. Yurtimiz rahbariyati adabiyotni o'itishni tubdan yaxshilash, kitobxonlik madaniyatini o'stirish, yoshlarni milliy va jahon adabiyotining sara namunalari bilan tanishtirish singari yuksak vazifalarni oldimizga qo'yar ekan, fikrimizcha, bu vazifalarni amalga oshirish uchun ta'lim muassasalarida adabiyot fanini o'qitishga bo'lgan munosabatni jahonning ilg'or tajribasidagi milliy tutumlarimizga, milliy tafakkur va dunyoqarashimizga mos jihatlarga tayangan holda tubdan qayta ko'rib chiqish, bunda bir asarni boshqasiga almashtirish orqali emas, prinsipial yondashuvni o'zgartirish orqali sifat o'zgarishiga erishmog'imiz lozim.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Qaysi nazariyalar rivojlangan davlatlar maktab ta'limida asosiy yondashuv sifatida muvaffaqiyatli qo'llanilayapti?
2. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar maktab ta'limida asosiy yondashuv hisoblangan nazariyalarning eng asosiy g'oyalari qaysilar?
3. Quyidagi fikr kimga tegishli?
4. Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta'limda Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta'limda "o'quvchi – faol" yondashuvi (student-centered learning) nima yuzaga kelgan?

5. Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslangan ta'limga xos belgilar qaysi?

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayeva Z, Jalilov K. Adabiyot o'qitish metodikasi. Ana'aviylikdan zamonaviylikka. Toshkent, 2020.
2. Елена Станиславовна Романичева, Ирина Витальевна Сосновская. Введение в методику обучения литературе. Москва: Флинта, 2015.
4. Jack Snowman and Rick McCown. Psychology Applied to Teaching. Stamford: Cengage Learning, 2015.
5. Lutfullayeva D., Qurbonova M. Bolalar nutqiga xos deyktik birliklarning fonopragmatik tahlili. // O'zbek tili va adabiyoti. 2013. - №6. - B.22-27
6. Marchman, V.A., and Dale, P., S. (2017) Assessing Receptive and Expressive Vocabulary in Child Language. Research Methods in Psycholinguistics and the Neurobiology of Language. John Wiley & Sons, Inc. 2018. Pp. 40-68.
7. Qurbonova M. O'zbek bolalar nutqi leksikasining sotsiopsixolingvistik tadqiqi. Toshkent, 2014.
8. Robinson, P. (Ed.) Individual Differences and Instructed Language Learning. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia. 2002.
9. Азимова И. “Ўзбек тилидаги газета матнлари мазмуний перцепциясининг психолингвистик тадқиқи”. Монография. Тошкент, 2019.

3-AMALIY MASHG'ULOT:

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI FANLARINI O'QITISHDA XALQARO STANDARTLAR

REJA:

1. *Konstruktiv jarayon*
2. *Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari*
3. *Adabiyot darslarida badiiy asarning pragmatik funksiyalarini yuzaga chiqarish*
4. *Individualashtirish, personalashshtirish jarayonlari*

Tayanch tushunchalar: *Konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm, pragmatik, individualashtirish, personalashshtirish, bixevorizm.*

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari rivojlangan davlatlar maktab ta'limida asosiy yondashuv sifatida muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan nazariyalardir. Bu nazariyalarning eng asosiy g'oyalari quyidagicha:

- o'quvchilar bilimni tayyor holda, passiv qabul qilmasliklari kerak;
- bilimlar ta'lim jarayonida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish o'quvchilar tomonidan "yaratilishi", "kashf qilinishi" lozim;
- bunda o'quvchilarning o'zaro muloqoti muhim rol o'ynaydi.

Ushbu nazariyalarga ko'ra, darsning maqsadi ma'lumotlarni o'quvchilarga singdirish emas, balki ularga bilimni o'zlari hosil qilishlariga imkon yaratib berishdir. O'qituvchining vazifasi esa tayyor bilimlarni bolalarga yetkazib berish, so'zlab berish emas, balki o'quvchilarning faoliyatini tashkil qilish va to'g'ri yo'naltirishdan iborat bo'ladi. Zero, XX asrning taniqli pedagog va psixolog olimi,

“Maktabning asosiy vazifasi oldingi avlodlar yaratgan narsalarni shunchaki qaytarish emas, balki o'zlari yangi narsalar yaratishga, kashfiyotlar qilishga qodir, kreativ, tanqidiy fikrlay oladigan shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir”.

konstruktivizm nazariyasining asoschilaridan biri Jan Piaje (Jean Piaget) aytganidek¹³: Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta'limda “o‘quvchi – faol” yondashuvi (*student-centered learning*) yuzaga kelgan. Ushbu yondashuvning muhim xususiyatlari o‘qitishda o‘rganuvchi faolligini oshirish va ta’lim jarayonlarini individullashtirishdan iboratdir. “O‘quvchi – faol” yondashuvida keraksiz qog‘ozlar, ahamiyatsiz ta’limiy manbalarning kamayishi va eng muhimi – o‘rganuvchilarga allaqachon ma’lum bilimlarni qayta bayon qilish orqali vaqtni bekorga sovrish muammosi bartaraf etiladi.

Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalariga asoslangan ta’limning an’anaviy ta’limdan farqlarini quyidagi jadval va diagrammada ko‘rish mumkin:

An’anaviy ta’lim	Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslangan ta’lim
O‘quvchilar asosan o‘qituvchidan va darsliklardan o‘rganishadi	O‘qitish uchun turli materiallardan (plakatlar, real hayotdan olingan obektlar va hokazo) foydalaniladi
Darsda asosiy rolni o‘qituvchi o‘ynaydi	Darsda o‘quvchilar faol, o‘qituvchi esa o‘quvchilarning faoliyatini tashkil qiladi
O‘quvchilar asosan o‘qituvchidan va darslikdan o‘rganganlarini qaytarishadi	O‘quvchilar turli vazifalarni bajarish va loyihalar ustida ishlash orqali o‘rganishadi
Mashqlar asosan o‘rganilgan ma’lumotlar qoidalarni	Topshiriqlar asosan real hayotda uchraydigan muammolarni yechishga

¹³ Qarang: Kohn, A. (2000) *The Schools Our Children Deserve: Moving Beyond Traditional Classrooms and Tougher Standards*, New York, NY: Houghton Mifflin Company.

mustahkamlashga qaratiladi	qaratilgan
Odatda berilgan vazifalarning (mashqlarning) mavjud	Vazifalarga (topshiriqlarga) turlicha yondashish mumkin va har xil yechimlar taklif qilinishi mumkin
O'quvchilar asosan individual ishlashadi	O'quvchilar asosan juft-juft bo'lib va guruhlarda ishlashadi
O'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlari va hayotiy tajribasi odatda hisobga olinmaydi	O'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlari faollashtiriladi , ularning hayotiy tajribasiga suyaniyadi

Konstruktiv jarayon.

O'qish davomida o'quvchi matndan **ma'no yaratadi**. Matn bilan ishlash jarayonida o'quvchi muttasil ochiq aytilmagan (yashirin) ma'noni anglash, bo'shliqlarni to'ldirish, taxminlar (gipotezalar) yaratish va ularni matn asosida tekshirish jarayonlari asosida ma'no yaratadi.

Masalan:

Tongga yaqin onasining ingrayotganini eshitdi. Keyin otasi nimadir dedi. Tancha sovub qolgan, badani sovuqdan junjika boshlagan edi. Otashkurakni olib kulni titib qo'ysa-ku, olam guliston, ammo erinchoqlik sovuqdan ustunlik qildi. Bu yumushni ertalab onasi bajarar edi.

Uchovlon tanchaning uch tomonida yotishardi. Hozir onasi narigi uyda ingrayapti, otasi nimadir deyapti. Sovuq uyda nima qilishyapti ekan?

— Uyg'ondingmi, toychoq? — dedi dadasi ostonada turib. — Turaqol, ayangni kasalxonaga tashlab kelaman. Bugun qorbobo senga ham chana, ham uka olib keladiganga o'xshaydi. Sen yaxshi bola bo'lib o'tirib tur.

(Tohir Malik. "Shaytanat" qissasi 1-kitobdan)

Ushbu parchadan o'quvchi bolaning onasi homilador ekanligini, otasi uni tug'ruqxonaga olib ketayotganligini anglashi mumkin, vaholanki matnda onaning homilador ekanligi va tug'ruqxona haqida hech narsa deyilmagan.

Konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm va bixevorizm kabi nazariyalar rivojlangan mamlakatlar adabiy ta'limining ilmiy- metodologik asosini tashkil qiladi va mazkur nazariyalar asosida shakllangan ta'limiy yondashuvlar uzoq yillardan beri muvaffaqiyatli yondashuv sifatida ko'llanilib kelinyapti. Bu nazariyalar: talaba (har qanday o'rganuvchi) bilimni faol qabul qilish, talimni o'zaro muloqot asosiga surish, o'rganuvchida yaratauvchanlik, ijodkorlik, mustaqil munosabat bildirish qobiliyatini rivojlantirish kabi masalalar yotadi.

Xalqaro miqyosdagi tajribali olimlar, pedagoglar adabiyot o'qitishning konspetual yondashuvlari- konstruktivizm qatoriga **pragmatik** – quruq g'oyalardan iborat bo'lmagan, o'quvchilarning real hayotiy dasturlariga, amaliy va kundalik tajribalariga asoslangan o'quv jarayonlarini tashkil etish yondashuvini kiritadilar. Bunday yondashuv asosida o'quvchilarning shaxsiy tajribasi, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatda o'z bilimlarini rivojlantirib borish ko'nikmasi yotadi. Pragmatik yondashuvga o'quvchilarning “taffakkur inqilobi”ga rag'bat beradigan, ularda turli xil kutilgan va kutilmagan fikrlarning tug'ilishiga rag'bat beradigan eng muhim yondashuv sifatida qaraladi.

Aslida adabiyotga oid ta'lim standartlarida badiiy asar va o'quvchining hayotiy tajribalari o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan kompetensiyalar aks etgan, ammo pragmatik ta'lim asosidagi ko'nikmalar o'quv dasturlarida, darsliklarda yoki o'qitish jarayonlarida deyarli umuman aks etmagan.

Adabiyot darslarida badiiy asarning pragmatik funksiyalarini yuzaga chiqarish, o'quvchilarning muayyan badiiy asardan olgan nazariy tushunchalarini amaliy ko'nikmalari bilan parallel rivojlantirishda quydagi **tamoyillar** muhim ahamiyat kasb etadi:

1. O'rganuvchining **hayotiy tajribasi** (ularni o'rab turgan atrof-muhitdagi voqea- hodisalar; aurasiga xos hissiy va intellektual munosabatlar; mazkur munosabatlarning shakllanish jarayonlari) adabiy ta'lim markazida bo'lishi talab etiladi.

2. O'quvchilarni muayyan badiiy asar mutolaasiga olib kirish va uni tushunishga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar ularning **kundalik hayotidagi** tanish vaziyatlar bilan bog'liq bo'lishi va munosabat jarayonida uni to'la tasavvur qila olishi samara beradi.

3. Savol va topshiriqlar badiiy matnning **yangicha talqinlarini** yaratishga xizmat qilishi kerak bo'ladi.

Darhaqiqat, fan dasturlarida, darsliklarda mavjud adabiy figuralar, xususan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur yoxud Boborahim Mashrab g'azallarini, Fitrat, Qodiriy kabi jadid namoyondalari asarlarini zamonaviylik prinsipida (badiiy asarni tushunishga xizmat qiladigan boshqa yondashuvlarni ham unutmagan holda, albatta), vizual tahlilda o'quvchini o'rab turgan muhitga, uning ruhiy, ma'naviy ehtiyojlariga bog'lab o'rgatish ko'proq samara bermaydimi? Masalan, Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani tahlillarida :

- *Tasavvur qiling, Zebini sudda himoya qiluvchi advokatsiz. Zebi himoyasiga nutq tayyorlang.*
- *Jadid savdogari tilidan aytilgan "Ibtidoiy tarbiyani rus maktablaridan boshlab bo'lmaydi, uni milliy maktablarga berish kerak. O'z millatini tanitgandan keyin rus maktabiga berish kerakki, hunarga, ixtisosga tegishli ilmlarni o'qisin" degan fikrini bugungi kun nuqtai nazaridan to'g'ri deya olasizmi?*
- *Romanda tasvirlangan biror bir voqeani tanlab, bu voqealar sizning hayot yo'lingizda qay darajada saboq bo'lganligi haqida yozing. Fikrlaringiz asosida partadoshingiz yoki yaqin do'stingizga tavsiyalar bering.*
- *"Siz ham hayotingizda Miryoqub kabi ichki ziddiyatlarga duch kelganmisiz? Bunda qanday yol tutganingizni ayta olasizmi?"*

kabi savollarning o'rtaga tashlanishi "Mirtemir hayoti va ijodi haqida so'zlab bering", "Shoirning birinchi she'ri va to'plami qanday nomlanadi?", "Ular qachon e'lon qilingan?" singari o'quvchining badiiy didi va saviyasiga zang tushiradigan savollardan ko'ra qiziqroq, hamki o'quvchining adabiy ta'limdagi faollashuviga

rag'bat berishda va badiiy asarni turli xil aspektlarda tushunishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Qolaversa, adabiyot o'qitishga bunday yondashuv o'quvchilarning adabiyot darslaridagi **faollashuvini**, bugun bizdan talab etilayotgan ta'limdagi **individualashtirish, personalashtirish** kabi jarayonlarni yuzaga chiqarishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarining fanlarga bo'lgan munosabatini tasdiqlovchi so'rovnomalarda ular adabiyot fanidan ko'ra ko'proq ingliz tili, mehnat, jismoniy tarbiya, matematika yoki psixologiya fanlariga qiziqishi va mazkur fanlardan berilgan uy vazifalarini ishtiyoq bilan bajarishlari aks etgan edi. Sabab, yuqorida qayd etilgan fanlarda o'rganuvchilarning kundalik hayotdagi amaliy tajribalari ma'lum ma'noda in'ikos etadi. Shu nuqtai nazardan o'quvchilarda badiiy asarni o'rganish rag'batining sustligi, bizningcha, adabiy ta'lim va pragmatik kompetentlik o'rtasidagi aloqaning uzilib qolganligi hamda badiiy asarni o'rganish ularning individual tajribalaridan butunlay tashqarida olib borilayotganligi bilan belgilanadi.

Pragmatik yondashuv adabiyot darslarida "o'quvchi faol" yondashuvini samarali tatbiq qilish imkonini beradi. O'qitishda o'rganuvchi faolligini oshirish, ta'lim jarayonlarini individullashtirish, badiiy asar talqinida o'quvchi fikrlarining hokimlik kasb etishi bu yondashuvlar asosida tashkil qilingan darslarning muhim xususiyatlari hisoblanadi.

Demak, "o'quvchi faol" tamoyili asosida qurilgan badiiy asarga pragmatik yondashuv perspektiv talqinlarni yuzaga chiqarishi bilan birga badiiy asar tahliliga individual hayotiy tajriba, bilim, tafakkur, ma'naviy ehtiyoj orqali kirib kelish tamoyilini ham shakllantiradi hamda badiiy matnga shunchaki mutolaa obekti sifatida emas, balki **yozuvchi, badiiy matn va kitobxon o'rtasidagi aloqa** faoliyati sifatida qarashga rag'bat beradi.

Adabiyot yoshlarimizni o'rab olayotgan muammolarni bartaraf etish xususiyatiga ega bo'lmasa-da, u **hayotni o'rganish vositasi** sifatida muhimdir,

chunki har qanday asarda savob va gunohlar, hayotiy yo'qotishlar, adolat, yaxshilik va yomonlik, sevgi va nafrat kabi qator tuyg'ular in'ikos etadi. U keng doiradagi nuqtai nazarlar, konsepsiyalar, munosabatlar, tushunchalar eshigini ochadiki, badiiy asarda aks etgan voqea-hodisalar orqali o'quvchi eng kamida o'zini taftish etish, tahlil qilish majburiyatini his qiladi, hayot haqidagi chalkash tushunchalarning asl mohiyatini anglaydi. O'zi sevib, hayotiy ehtiyoji o'laroq mutolaa qilgan badiiy asar namunasi va undan olgan xulosalari o'quvchining hayot haqidagi qarashlarini, konsepsiyalarini tartibga solishda, to'g'ri tushunchalar strategiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy asar orqali dunyoni aql ko'zi bilan ko'ra olish qobiliyatini shakllantirishda esa pragmatik ta'lim muhim va o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Badiiy matn bilan ishlashning interfaol usullari yuqorida qayd etilgan nazariyalar va yondashuvlarni adabiyot darslarida samarali qo'llash va o'quvchilarni badiiy asar olamiga olib kirish, o'quvchilarning o'z "asarlarini" yaratish imkonini beradi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. O'zbek adabiyoti ta'limi mazmunida nima murakkab va keng qamrovli muammo hisoblanadi?
2. Ta'limi rivojlangan G'arb mamlakatlarida o'quvchilarni badiiy asar mutolaasiga qiziqtirish bilan bog'liq masalalar tadqiqi qachondan boshlangan edi?
3. Xorijda adabiyot o'qitilishining bizdan farq qiladigan bir qancha jihatlari mavjud. Shulardan biri – adabiyot o'qitish metodikasida badiiy matn bilan ishlashning muayyan bosqichlari hisoblanadi. Uning qanday bosqichlari bor?

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayeva Z, Jalilov K. Adabiyot o'qitish metodikasi. Ana'aviylikdan zamonaviylikka. Toshkent, 2020.

2. Елена Станиславовна Романичева, Ирина Витальевна Сосновская. Введение в методику обучения литературе. Москва: Флинта, 2015.
3. Jack Snowman and Rick McCown. Psychology Applied to Teaching. Stamford: Cengage Learning, 2015.

V.KEYSLAR BANKI

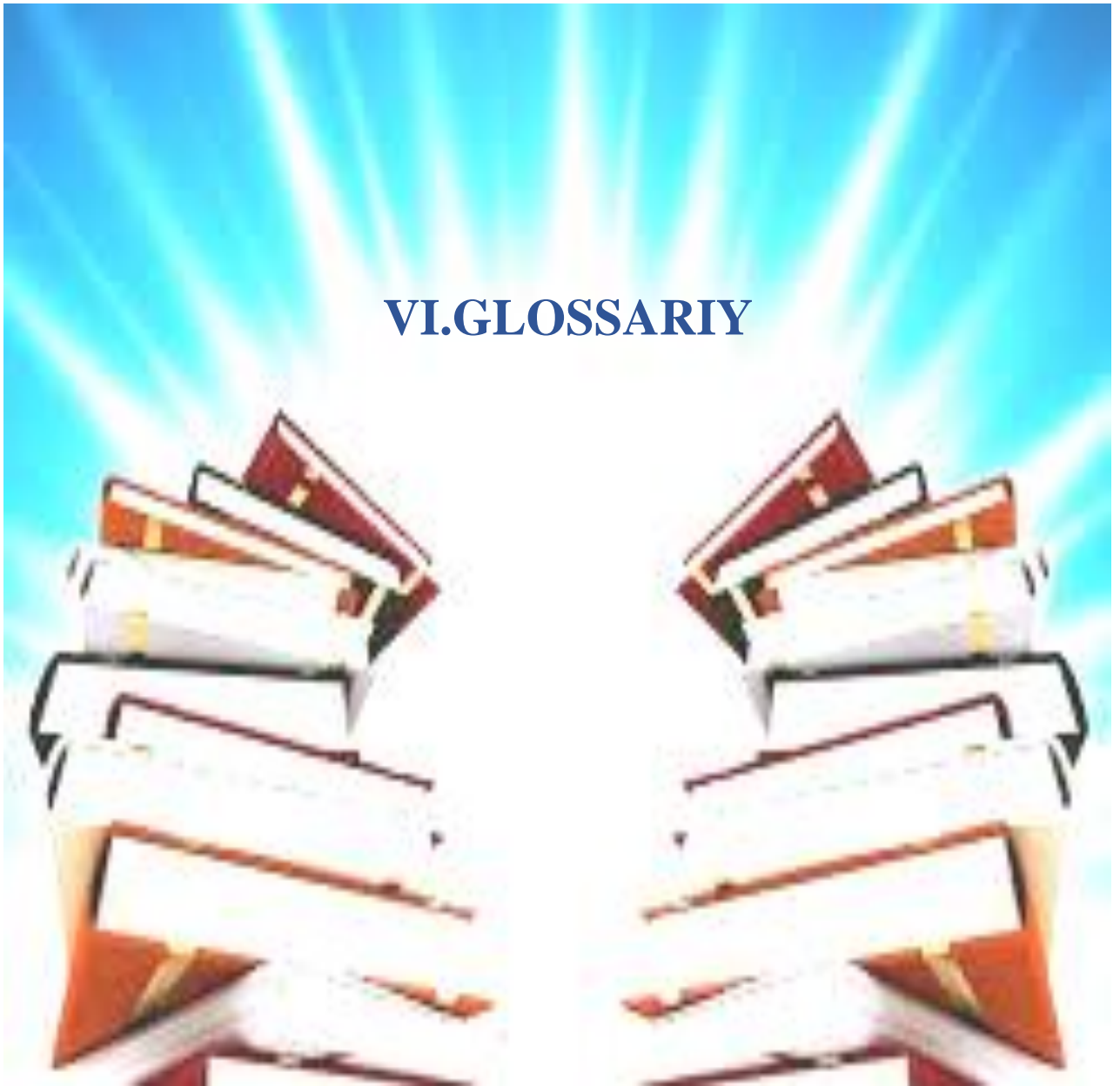
KEYSLAR BANKI

Keyslar uchun “keys-stady” metodi asos sanaladi. “Keys-stadi” - inglizcha so‘z bo‘lib, (“case” — aniq vaziyat, hodisa, “stadi” — o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

Modul bo‘yicha quyidagi keyslarni yechish maqsadga muvofiq sanaladi.

1. Rivojlangan mamlakatlarda adabiyot fanini o‘qitish tajribasi tahlil qilinganda qanday holatlarga duch kelmaymiz?
2. G‘arbda o‘quvchilar bahololanishi?
3. O‘qishdan keyingi bosqichda nimalarga e‘tibor qaratiladi?
4. Nima sababdan G‘arbda faqatgina milliy asarlar emas, balki jahonning boshqa mamlakatlarida yaratilgan asarlar ham o‘rganiladi?
5. “O‘qituvchi-faol” yondashuvi qanday bo‘ladi?
6. Qaysi nazariyalar rivojlangan davlatlar maktab ta’limida asosiy yondashuv sifatida muvaffaqiyatli qo‘llanilayapdi?
7. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar maktab ta’limida asosiy yondashuv hisoblangan nazariyalarning eng asosiy g‘oyalari qaysilar?
9. Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta’limda Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalari asosida ta’limda “o‘quvchi – faol” yondashuvi (student-centered learning) nima yuzaga kelgan?
10. Konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslangan ta’limga xos belgilar qaysi?

VI.GLOSSARIY

GLOSSARIY

Termin	O'zbekcha izohi	Inglizcha izohi
KOMPETENSIYA	- ma'lum bir vazifani adekvat tarzda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar majmui hamda tajriba.	- the set of knowledge and skills and experience required to perform a particular task adequately.
KONSEPTUALLIK	– muayan masalaga tizimli yondashuv; ishonchga asoslangan erkin talabchanlik	systematic approach to a particular issue; free demand based on trust
IDROK	-aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni	specific goal-oriented cognitive process
TA'LIM METODLARI	-muayyan pedagogik jarayondan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarni o'z ichiga oladi	- includes a variety of methods and forms of work used in the implementation of the tasks that must be performed to achieve the objectives of a particular pedagogical process
BILIM	-shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmuyi.	A set of systematized scientific information about the being, which is reflected in the mind of the person in the form of concepts, schemes, certain images.

AQLIY HUJUM	-guruhda yangi ijodiy g'oyalarni to'plashning instruktor yoki moderator tomonidan boshqarib boriladigan jarayoni. G'oyalarni ijodiy to'plashning guruhiy usuli.	The process of gathering new creative ideas in a group, led by an instructor or moderator. A group approach to creatively collecting ideas.
AMALIY ISHLAR METODI	-o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiruvchi usul	A method of developing skills to apply the acquired knowledge in practice
SAVOL- TOPSHIRIQ	-dars jarayonida yoki uyga topshiriq sifatida o'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga topshiriladigan vazifa. Bu an'anaviy dars uslubida ko'proq ko'zga tashlanadi. Savol-topshiriqlar og'zaki va yozma amalga oshirilishi mumkin. Kitobda berilgan har bir mavzu so'ngida mustahkamlash va bilimlarni sinash maqsadida savol va topshiriqlar beriladi. Qolaversa o'qituvchi qo'shimcha savollar berishi ham mumkin.	A task given to students by teachers during the lesson or as homework. This is especially true of traditional teaching methods. Questions can be done orally or in writing. At the end of each topic in the book, questions and assignments are given to reinforce and test knowledge. The teacher can also ask additional questions.
USLUB	- tilning inson faoliyatining muayyan sohasi bilan bog'liq vazifalarga ko'ra ajratilishi. Kishilar	the division of language into tasks related to a particular area of human activity. It is used in

	faoliyatining barcha sohalarida aloqa qilish jarayonida qo'llaniladi.	communication in all areas of human activity.
DAVLAT TA'LIM STANDARTI	1) ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilar erishishlari zarur bo'lgan ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat; 2) o'quv fani bo'yicha ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat; 3) ta'lim dasturlari mazmunining minimum, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablar.	1) the main document determining the level of education that graduates must achieve, regardless of the form of education; 2) the main document determining the final results of education in the subject; 3) the minimum content of educational programs, the maximum amount of educational work performed by students, as well as the requirements for the level of preparation of graduates
DARS	- bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli	The main form of the educational process, which is carried out with a specific group of students under the direct guidance of the teacher
DARSLIK	-muayyan fanga doir bilim asoslarini ma'lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma'naviy-g'oyaviy, ilmiy uslubiy saviyada yozilgan kitob	A book that describes the basics of knowledge in a particular discipline in a certain order and is written at a high spiritual, ideological,

		scientific and methodological level.
EKSPOZITSIYA	(lot. — ko'rsatish, bayon etish) — badiiy adabiyotda qo'llanadigan unsur. Badiiy asar syujetining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, voqealar ro'y beradigan zamon va makon, personajlar to'g'risidagi muallif ma'lumotlari.	(Lat. - to show, to describe) - an element used in fiction. One of the components of the plot of the work of art is the author's information about the time and place of the events, the characters.
INTERFAOL METODLAR	-ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvcho bo'lgan metodlar tushuniladi.	Understands methods that activate learners and encourage independent thinking, which are at the heart of the learning process.
BADIIY TAHLIL	- a) ilmiy-filologik; b) o'quv-didaktik singari ikki kata turga bo'linadi. O'quv tahlili tahlilchilar miqdoriga ko'ra a) individual, b) guruh, d) ommaviy singari turlari mavjud.	a) scientific and philological; b) is divided into two types, such as educational and didactic. There are a number of types of study analysis, depending on the number of analysts: a) individual, b) group, d) public
DASTUR	-biron bir faoliyat, ishning mazmuni va rejasi. O'quv fani mazmunining qisqacha izohi.	any activity, content and plan of work. A brief description of the content of the subject.

ILMIY TADQIQOT	- yangi bilimlarni ishlab chiqarish jarayoni, bilish faoliyati turlaridan biri. Unga ob`yektivlik, ishonchlilik, aniqlik xos.	The process of production of new knowledge, one of the types of cognitive activity. It is characterized by objectivity, reliability, accuracy.
METODIST	-metodika mutaxasisi	methodologist
TA`LIM	-bilim berish, malaka va ko`nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta`lim jarayonida ma`lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi	The process of education, skills and abilities, the main means of preparing a person for life and work. In the process of education, information is obtained and education is carried out
METODOLOGIYA	-(metod va logiya so`zlaridan)- tadqiqotchining nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta`limot. Metodologiya metodlar haqidagi ta`limot yoki yalpi umumiy bilish metodi deb ham ta`riflanadi	(from the words method and logic) - a system of principles and methods of organization, restoration of theoretical and practical activity of the researcher, as well as the doctrine of such a system. Methodology is also defined as the doctrine of methods or the method of general knowledge
ADABIYOT	-bir xalqning, davrning badiiy, ilmiy filosofikva	a collection of artistic, scientific,

	boshqa asarlari majmuyi. San`atning soʻz, til vositasida badiiy obrazlar yaratuvchi sohasi va shu sohada yaratilgan asarlar majmuyi.	philosophical and other works of a nation, period. The field of art that creates artistic images through words and language, and a collection of works created in this field.
METOD	- (yun.metodos-bilish yoki tadqiqot yoʻli, nazariya, taʼlimot)-voqealikni amaliy va nazariy egallash, oʻzlashtirish, oʻrganish bilish uchun yoʻlyoʻriqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli.	(Greek metodos-way of knowledge or research, theory, doctrine) .
BADIIY ADABIYOT	- xayoliy syujet va xayoliy personajlarga ega boʻlgan barcha asarlar: roman, qisqa hikoya, roman vapyesalar nazarda tutiladi. Sheʼr, shu jumladan soʻzlar, badiiydir, hatto muallif avval sodir boʻlgan muhabbatini eslasa ham. Bunda badiiylik ustunroq boʻladi va turli janrlarda namoyon boʻladi.	- a collection of artistic, scientific, philosophical and other works of a nation, period. The field of art that creates artistic images through words and language, and a collection of works created in this field.
METODIKA	- bu baqtni tejash malakasi, oʻquvchi kuchlarini oqilona sarflash, oʻquv materialidagi asosiy va	(from the words method and logic) - a system of principles and methods of organization,

	<p>bosh narsani toppish malakasi, jamoa mehnatini tashkil qilish san`ati, bu o'quvchilardagi xilma-xil individualliklarga tayanadigan ta`sir. (Ribnikova)</p>	<p>restoration of theoretical and practical activity of the researcher, as well as the doctrine of such a system. Methodology is also defined as the doctrine of methods or the method of general knowledge</p>
<p>ADABIYOT O'QITISH METODIKASI</p>	<p>-birinchi navbatda adabiyot o'qitishning ya`ni adabiy ta`limning maqsadi va mazmuni haqidagi fandir. Bo'lajak adabiyot o'qituvchilarining kasbiy shakllanishlari va dastlabki mahorat qirralarini o'zlashtirishlari uchun imkon beradigan fandir. Bu fan o'quvchi yoshlarning adabiy rivojidadagi o'ziga xos qonuniyat va qoidalarning anglab yetilishi uchun omil bo'ladi. Uning o'bo'g'in ekanligi ham kata ahamiyatga ega. qituvchi va o'quvchi hamkorligining asoslarini tushunishda muhim</p>	<p>a collection of artistic, scientific, philosophical and other works of a nation, period. The field of art that creates artistic images through words and language, and a collection of works created in this field.</p>
<p>KOGNITIVIZM</p>	<p>(inglizcha <i>cognitivism</i>, lotincha "<i>cognoscere</i>" – "bilmoq" so'zidan) – psixologiya va pedagogikadagi yetakchi</p>	<p>(English <i>cognitivism</i>, from the Latin "<i>cognoscere</i>" - "to know") is one of the leading theories in</p>

	nazariyalardan biri bo'lib, o'rganish jarayonlarida o'quvchi faolligiga e'tibor qaratiladi.	psychology and pedagogy, focusing on student activity in the learning process.
BIHEVORIZM	(inglizcha "behavior" – "hatti harakat" so'zidan) o'quvchilar bajara olishi lozim bo'lgan va o'qituvchi tomonidan kuzatilib, baho beriladigan xatti-harakatlar.	(from the English word "behavior") actions that students should be able to perform and be observed and evaluated by the teacher.
RESEPTIV ESTETIKA	- nemischadan "Rezeptions-Asthetik", lotinchadan "retseptio" so'zidan olingan bo'lib, asarning kitobxon (o'quvchi) tomonidan qabul qilinishi, badiiy asarni emotsional qabul qilishga yo'naltirilgan yondashuv.	Derived from the German word "Rezeptions-Aesthetics", from the Latin word "receptio", the acceptance of the work by the reader, an approach aimed at the emotional perception of the work of art.
KONSTRUKTI-VIZM	- ing. construct-qurish, yaratilish, "kashf qilish degan ma'nolarni bildiradi. Konstruktivizm nazariyasiga ko'ra, darsning maqsadi ma'lumotlarni o'quvchilarga singdirish emas, balki ularga bilimni o'zlari hosil qilishlariga imkon yaratib berishdir. O'qituvchining vazifasi esa tayyor bilimlarni bolalarga yetkazib berish, so'zlab berish emas, balki	ing. construct- means to build, to create, to "discover. According to the theory of constructivism, the aim of the lesson is not to assimilate information to students, but to enable them to generate knowledge on their own. The teacher's job is not to pass on the knowledge to the children, but to organize and direct the

	o'quvchilarning faoliyatini tashkil qilish va to'g'ri yo'naltirishdan iborat bo'ladi.	students' activities.
ANALIZ	-butunni anglash uchun uni qismlarga ajratishni, qismning butun tarkibidagi mohiyatini, uning boshqa qismlar bilan aloqasi va butunlikning yuzaga chiqishidagi o'rnini o'rganishni ko'zda tutadi	To understand the whole, it means to divide it into parts, to study the essence of the part as a whole, its relationship with other parts and its role in the emergence of the whole.
TAHLIL	- atamasi odatda ilmda "analiz" deb yuritiladigan istilohning sinonimi sifatida tushuniladi	The term is generally understood as a synonym for the term "analysis" in science
DUNYOQARASH	- anglashda ditermenlashgan obrazlar va shaxs xulq-atvori, qarashlari, e'tiqodi va g'oyalarning tizimi.	Determinant images in understanding and the system of personal behavior, views, beliefs and ideas.
DISKUSSIYA	-tortishuv, suhbat, matbuotda bahsli mavzuni muhokama qilish. Aniq bir muammo bo'yicha fikr almashishga asoslangan o'qitish usuli	dispute, conversation, discussion of a controversial topic in the press. A teaching method based on the exchange of ideas on a specific problem
INDIVIDUAL O'QITISH	- o'quv jarayoni shakli, modeli bo'lib, unda o'qituvchi bir o'quvchi bilan o'zaro faoliyat yuritadi.	A form of learning, a model in which the teacher interacts with a student.

INDIVIDUALLIK	- shaxsning o'ziga xos xususiyatlari	(Lat. integratio - from the word restoration, replenishment, integer - from the whole word) a concept that describes the state of interdependence of parts and functions of a system or organism, as well as the process leading to such a state. Integration in literary education means ensuring the integration of literature with other forms of art, as well as other subjects studied in school.
INTEGRATSIYA	- (lot. integratio — tiklash, to'ldirish, integer — butun so'zi-dan) sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha. Adabiy ta'limda integratsiya adabiyotni san'atning boshqa turlari, shuningdek, maktabda o'rganiladigan boshqa fanlar	(Lat. integratio - from the word restoration, replenishment, integer - from the whole word) a concept that describes the state of interdependence of parts and functions of a system or organism, as well as the process leading to such a state. Integration in literary education means ensuring the integration of literature with other forms of art, as well as other

	bilan integratsiyasini ta'minlash demakdir.	subjects studied in school.
OBRAZ	- (badiiy obraz)-voqealikni faqat san`atga xos usulda o'zlashtirib va o'zgartirib xarakterlovchi estetik kategoriya. Shuningdek, badiiy asarda ijodiy qayta yaratilgan har qanday voqea ham obraz deb yuritiladi.	(artistic image) - an aesthetic category that characterizes the event only by mastering and changing it in an artistic way. Also, any event that is creatively recreated in a work of art is also called an image
TAFAKKUR	— inson aqliy faoliyatining yuksak shakli; ob'yektiv voqelikning ongda aks etish jarayoni. Tafakkur. atrof muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi.	the highest form of human mental activity; the process of reflection of objective reality in the mind. Tafakkur. is a tool for knowing the environment, social events, reality, as well as a basic condition for the implementation of human activities.
TUSHUNCHA	- narsa va hodisalarning muhim xususiyatlari, aloqalari va munosabatlarini aks ettiruvchi tafakkur shakli	the highest form of human mental activity; the process of reflection of objective reality in the mind. Tafakkur. is a tool for knowing the environment, social events, reality, as well as a basic condition for the implementation of

		human activities.
BADIIY ADABIYOT	- xayoliy syujet va xayoliy personajlarga ega bo'lgan barcha asarlar: roman, qisqa hikoya, roman vapyesalar nazarda tutiladi. She`r, shu jumladan so'zlar, badiiydir, hatto muallif avval sodir bo'lgan muhabbatini eslasa ham. Bunda badiiylik ustunroq bo'ladi va turli janrlarda namoyon bo'ladi.	a form of thinking that reflects the important features, connections and relationships of things and events
POZITSIYA	-(lot.posito-holat, vaziyat)- biron bir masala yuzasidan bildirilgan fikr, nuqtai nazar, dalil voqea, hodisaning muayyan bahosi; shu bahoga muvofiq amalga oshirilgan xatti-harakat.	- (lot.posito-situation, situation) - an opinion, point of view, evidence of an event, a certain assessment of an event; behavior performed in accordance with this price.
KONFLIKT	-(lot.conflictue-ixtilof, to'qnashish)-qarshi tomonlar, fikrlar, kuchlar to'qnashuvi. Badiiy asarda qo'llaniladigan mohiyatlardan biri.	(lot.conflictue-conflict, conflict) - a conflict of opposing parties, opinions, forces. One of the meanings used in a work of art.
SYUJET	-(frans.-predmet, mazmun, narsa)-badiiy asar mazmunini tashkil etadigan bir-biri bilan o'zaro bog'liqlikda kechadigan, qahramonlar o'rtasidagi aloqalardan	- (French - object, content, thing) - a system of interconnected, interconnected events that make up the content of the work of

	tarkib topgan voqealar tizimi	art
--	----------------------------------	-----

VII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг' халқнинг иши ҳам улуг', хаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябр “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-5850-сон Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябр “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони

III. Maxsus adabiyotlar

8. Alatis, James E. *Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistic, Psycholinguistic, and Sociolinguistic Aspects*. Georgetown University Round Table On Languages and Linguistics (Series); Georgetown

- University Press 1995.
9. Andrews, S. *Teacher language awareness*. Cambridge University Press. 2007.
  10. Friend, M., & Keplinger, M. (2003). An infant-based assessment of early lexicon acquisition. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 35, 302–309.
  11. Hoff, E. (2003). The specificity of environmental influence: Socioeconomic status affects early vocabulary development via maternal speech. *Child Development*, 74, 1368–1378.
  12. Marchman, V.A., and Dale, P., S. (2017) *Assessing Receptive and Expressive Vocabulary in Child Language. Research Methods in Psycholinguistics and the Neurobiology of Language*. John Wiley & Sons, Inc. 2018. Pp. 40-68.
  13. Kumaravadivelu, B. *Beyond Methods: Macrostrategies for Language Teaching*. Yale University Press. 2003.
  14. Richards, J. *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd edition), with Ted Rodgers. Cambridge: Cambridge University Press. 2014.
  15. Azimova I., Mavlonova K., Kuldasheva S., Tursunov Sh. O'zbek adabiy tili: amaliy qo'llanma. Toshkent, 2019. 158 b.
  16. Azimova I. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi (Til ta'limiga oid fanlar moduli) Услужбий қўлланма. Тошкент: “ҲИЛОЛ-НАШР”, 2020. 96 б.

IV. Elektron ta'lim resurlari

17. <http://lex.uz>
18. <http://lib.bimm.uz>
19. <http://natlib.uz>
20. <http://ziyonet.uz>

**TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI
 HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
 MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI PROFESSOR V.B Z.MIRZAYEVA
 TOMONIDAN TUZILGAN "JAHON ADABIY TA'LIMINING ILMIY- NAZARIY
 ASOSLARI" FAN DASTURI VA O'QUV-USLUBIY MAJMUAGA**

TAQRIZ

So'nggi yillarda milliy istiqloлга erishishimiz natijasida jamiyatimiz taraqqiyotidagi evrilishlar ilm-fan oldiga ham yangidan yangi vazifalarni ko'ndalang qo'ymoqda. Shu nuqtayi nazardan "Jahon adabiy ta'limining ilmiy- nazariy asoslari" moduli tinglovchilarning o'z yo'nalishlarida olib borayotgan faoliyatlarini jahoniy miqyosda, xalqarao standartlarga mos rivojlantirish, ijodiy- innovatsion, intellektual, motivatsion, emotsional, irodaviy, fan-amaliy kabi xususiyatlarini rivojlantirishi jihatidan ham zarur dasturulamal bolib xizmat qiladi.

Modul mazmunan, oqitish maqsadi va vazifalari, ilm-fan, iqtisodiyot va ishlab chiqarishdagi o'rni, milliy tajribalar va jahonning ilg'or davlatlari ta'lim tizimidagi samarali nazariyalar, metodlar va texnologiyalar, o'quv mashg'ulotlarini loyihalashiga ko'ra dolzarblik kasb etadi. Xususan, xorij adabiy ta'limining ilmiy- nazariy asoslari, adabiyot o'qitishda milliy va xalqaro standartlarga xos xususiyatlar, har ikki tafakkur asosida shakllangan yondashuvlar, konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm, reseptiv estetika, bixevorizm kabi ta'limning zamonaviy nazaraiyalari kabilar tinglovchilarning o'qitish tizimiga yangicha yondashuvlarni olib kirishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Alohida ta'kidlash joizki, "Jahon adabiy ta'limining ilmiy- nazariy asoslari" moduli fan dasturida tavsiya etilayotgan mavzular ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni nazarda tutgan holda tanlangan, uning mazmuni xorij pedagogikasi va adabiyot o'qitish metodikasi sohasida erishilgan fan yutuqlari bilan boyitilgan. O'qitish metodikasidagi bunday yangilangan mavzular oldingi dasturlarda to'liq qamrab olinmaganligini ta'kidlash kerak va aynan shu nuqtai nazardan mazkur modul milliy o'qitish tizimidagi ayrim bo'shliqlarni to'ldiradi.

Z. Mirzayeva tomonidan tuzilgan "Jahon adabiy ta'limining ilmiy- nazariy asoslari" nomli fan dasturi va o'quv-uslubiy majmua OTM lari va uzliksiz ta'limdagi adabiyot o'qitish metodikasini yangilash va muayan rivojlanish bosqichiga olib chiqishda ahamiyatli. Fan dasturi o'qitishning ilg'or texnologiyalari talablariga to'liq javob beradi, uni nashrga tavsiya etish mumkin.

A. Sobirov

ToshDO'TAU professori
 filologiya fanlari doktori

**TOSHD O'TAU HUZURIDAGI PKQTMO TARMOQ MARKAZIDA
O'QITILADIGAN
"O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI"
YO'NALISHI KURSI O'QUV DASTURIGA
TAQRIZ**

“O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi o‘z maqsad va vazifalariga ega, albatta. Buning ijrosi uchun esa kredit modul tizimida dasturda ko‘rsatilgan fanlarni dunyo ilm-faniga mos ravishda tashkil etish lozim bo‘ladi. Fanlararo integratsiya, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qitish va bilim olishda turli metod hamda metodologiyalarni qo‘llash – bu davr talabi sanaladi. “Lingvodidaktika”, “Adabiyot o‘qitishni yangilash metodikasi”, “Til ta’limiga psixolingvistik yondashuv”, “Semantikaning dolzarb muammolari”, “Jahon adabiy ta’limining ilmiy–nazariy asoslari”, “Ta’limda baholash nazariyasi va metodologiyasi” kabi fanlarning dasturga kiritilgani maqsadga muvofiq ekanini ta’kidlash zarur.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejalari asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni Kredit modul tizimi va o‘quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan ingliz tili, mutaxassislik fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o‘quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari bo‘yicha so‘nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng qo‘llash bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Dasturda har bir fanning qisqacha tavsifi, amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilish bo‘yicha ko‘rsatma va tavsiyalar, malakaviy attestatsiya talablari, shuningdek, tinglovchilarni eng muhim adabiyotlar bilan tanishtirish uchun yangi ilmiy-nazariy adabiyotlar taqdim etilgan.

Amaliy mashg‘ulotlarda tinglovchilar o‘quv modullari doirasidagi ijodiy topshiriqlar, keyslar, o‘quv loyihalari, texnologik jarayonlar bilan bog‘liq vaziyatli masalalar asosida amaliy ishlarni bajarishga yo‘naltirilgani katta ahamiyatga ega.

Amaliy mashg‘ulotlarda zamonaviy ta’lim uslublari va innovatsion texnologiyalarga asoslangan hamda mustaqil holda o‘quv va ilmiy adabiyotlardan, elektron resurslardan, tarqatma materiallardan foydalanishning tavsiya etilishi ham maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan birga har bir tavsiya qilingan fanlar kesimida nazariy, maxsus ilmiy adabiyotlarning tavsiya qilingani ham tinglovchilar ilmiy-metodologik saviyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari modullarni o'qitish jarayonida ishlab chiqilgan o'quv-metodik materiallar, tegishli soha bo'yicha ilmiy jurnallar, Internet resurslari, multimedia mahsulotlari va boshqa elektron va qog'oz variantdagi manbaalardan foydalanish yuzasidan ham zarur tavsiyalar berilgandigini alohida ta'kidlash mumkin.

Umuman olganda, mazkur dasurni ta'lim jarayoniga tatbiq etish maqsadga muvofiq, deb hisoblayman.

Filologiya fanlari doktori

S.Normamatov

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Dil Merkezi Başkanlığı

14.09.2020

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi "O'zbek tili va adabiyoti" yo'nalishi kursi o'quv dasturiga

TAQRIZ

Qayta tayyorlash va malakani oshirish kurslarining asosiy maqsadi ta'lim sifatini yanada oshirish, ta'lim jarayoniga yangi ta'lim texnologiyalarni, ayniqsa noan'anaviy ta'lim metodlarini joriy etish, jahonning yetakchi oliy ta'lim dargohlarida erishilgan yutuq va tajribalarni o'zlashtirishdan iborat.

Shu ma'noda "O'zbek tili va adabiyoti" yo'nalishi bo'yicha oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kursi uchun tayyorlangan o'quv dasturi yuqorida sanab o'tilgan maqsad-vazifalarni to'liq qamrab olgan deyish mumkin.

"Kursning maqsad va vazifalari" qismida asosiy vazifa tarzida pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish, maxsus fanlar sohasidagi o'qitishning zamonaviy usullari va ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish kabilarning belgilanishi diqqatga sazovordir.

O'quv dasturining 1-moduli "Pedagogning professional faoliyatidagi innovatsiyalar" deb nomlangan. Ushbu modulda kredit modul tizimi va o'quv jarayonlarini tashkil etish, tinglovchilarning ilmiy va innovatsion faoliyatini rivojlantirish, jumladan, pedagogning shaxsiy, kasbiy axborot maydonini Scopus, Science Direck, Mendeley tizimlari asosida yanada takomillashtirish masalalariga diqqat qaratilgan. Darhaqiqat, bu talab va shartlar amalga oshirilganda, aniqrog'i pedagog-tinglovchilarda bunday malaka va ko'nikmalar shakllanganda uning dunyo pedagogikasi bilan integratsiyasi yanada oshadi, shuningdek, uning ta'limini olgan talabalarning ilmiy saviyasi risoladagidek bo'ladi.

2-modul "Pedagogning axborot va kommunikativ komponentligini rivojlantirish" deb nomlangan.

Vebinar, onlayn ma'ruza, "blended learning", "Slipped classroom" kabi zamonaviy pedtexnologiya asoslarini o'zlashtirib, ta'lim jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan ushbu modul ham maqsad-vazifalarning aniqligi va zarurligi nuqtai nazaridan ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, har yetuk pedagog o'z fani doirasidagi muhim ma'lumotlarni ingliz tilida bilishi va fikrlarini og'zaki va yozma ravishda yetkaza olishi davr talabidir. Modulning 2-qismida ana shu masalaga ham alohida e'tibor berilgan.

3-modul "Mutaxassislik fanlari"ga ajratilgan bo'lib, bu modulda til va tafakkur munosabatlari, semantika, jahon adabiy ta'limidagi konstruktivizm, gumanizm kabi yangicha yondashuvlarga o'rin ajratilgan. Adabiyotshunoslik va adabiyot o'qitishga doir yangiliklarning milliy ta'limga tatbiq etilishi, shuningdek, badiiy matnni tahlil etishning interfaol usullarini o'zlashtirish hamisha ijobiy natija beradi. Mazkur modelda shu kabi masalalarning aks etganligini ijobiy yutuq sifatida alohida ta'kidlash maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagilarni inobatga olib mazkur dasturni ta'lim jarayoniga tatbiq etish mumkin.

Emek Ushenmez,

Filologiya fanlari doktori, Istanbul universiteti professori